

Hinder och åtgärder för kvinnans tillgång till rättssystemet

Kerstin Webmark
Juridiska institutionen
Göteborgs Universitet
Tillämpade studier 10 p
Jur. Kand.-programmet HT 99
Handledare Eva-Maria Svensson

Innehållsförteckning

	Sid
1 INLEDNING	1
2 SYFTE/FRÅGESTÄLLNING	2
3 METOD	2
4 FEMINISTISK JURISPRUDENS	2
5 ETT ALLT MER MARKNADSANPASSAT RÄTTSSYSTEM	3
6 MAKT	4
6.1 DEFINITION OCH SYN PÅ MAKT	4
6.2 MAKTEN I SAMHÄLLET OCH I RÄTTSSYSTEMET	6
7 KUNSKAP OCH SANNING	8
8 JURISTUTBILDNINGEN	10
DEL 2 HINDER OCH ÅTGÄRDER	12
9 BAKGRUND	12
10 FÖRÖVARE OCH OFFER	13
10.1 INLEDNING	13
10.2 KVINNLIG KRIMINALITET	13
10.2.1 Teorier om kriminalitet	13
10.2.2 Teorier om kvinnlig kriminalitet	13
10.2.3 Maktteorier	14
10.2.4 Könsrollsteorier	14
10.2.5 Deltagandeteorier	14
10.2.6 Utstötningsteorier	14
10.2.7 Kontrollteorier	14
10.3 KVINNORS BROTTSLIGHET	16
10.3.1 Bakgrund	16
10.3.2 Brotts mot person, BrB 3-7 kap	17
10.3.3 Brotts mot förmögenhet, BrB 8-12 kap	19
10.3.4 Brotts mot allmänheten, BrB 13-15 kap	19
10.3.5 Brotts mot staten, BrB 16-20 kap	19
10.3.6 Brotts mot övriga författningar	19
10.4 INVANDRADE KVINNORS BROTTSLIGHET	19
10.5 OFFERSTATUS	21
10.5.1 Kvinnans offerstatus	21
10.5.2 Polis och åklagares syn på misshandlade kvinnor	22
10.5.3 Stigmatisering av kvinnan som offer	23
11 LAGSTIFTNING SOM REGLERAR KONTAKTEN MED RÄTTSSYSTEMET	24
11.1 INLEDNING	24
11.2 RÄTT TILL OFFENTLIG FÖRSVARARE	24
11.3 MÅLSÄGARBITRÄDE	24
11.4 OFFENTLIGT BITRÄDE	25
11.5 TOLK	25
11.6 JURIDISK HJÄLP	25
11.7 MÖJLIGHET TILL RÅDGIVNING OCH RÅD	25
11.7.1 Domstolsverket	25
11.7.2 Hos advokat	26
11.7.3 Juridisk rådgivning utanför rättssystemet	26
11.8 RÄTTSSKYDD	26

11.8.1 Försäkringar.....	26
11.8.2 Förutsättningar för att erhålla rättsskydd.....	27
11.8.3 Spridningen av rättsskyddsförsäkringar.....	27
11.9 RÄTTSHJÄLP.....	28
11.9.1 Skillnader mellan rättshjälp och rättsskydd.....	28
11.9.2 Förutsättningar för att få rättshjälp.....	28
11.9.3 Begreppen borde och särskilda skäl.....	29
11.9.4 Konsekvenser för den enskilda.....	30
11.9.5 En undersökning om tillgängligheten till rättshjälp.....	30
12 JÄMSTÄLLDHETSLAGEN.....	31
12.1 LAGENS ÄNDAMÅL.....	31
12.2 JÄMSTÄLLDHETSLAGENS UPPBYGGNAD.....	32
12.3 POSITIV SÄRBEHANDLING.....	33
13 SOCIALTJÄNSTEN.....	34
14 ALTERNATIVA ÅTGÄRDER.....	35
14.1 DEFINITION AV ALTERNATIVA KONFLIKTLÖSNINGSMETODER.....	35
14.2 PARTSFÖRHÅLLANDE.....	35
14.3 MEDLING.....	36
14.4 GRUPPTALAN.....	36
14.5 IDEELLA ORGANISATIONER.....	37
14.5.1 Kvinnojourer.....	37
14.5.2 Brottsofferjourer.....	38
DEL 3 ANALYS OCH SLUTSATS.....	39
15 ANALYS.....	39
15.1 HINDER OCH ÅTGÄRDER.....	39
15.2 FEMINISTISK JURISPRUDENS.....	39
15.3 MARKNADSANPASSNING AV RÄTTSSYSTEMET.....	40
15.4 MAKT OCH KUNSKAP.....	40
15.5 JURISTUTBILDNINGEN.....	41
15.6 KVINNAN SOM FÖRÖVARE OCH OFFER.....	42
15.7 LAGSTIFTNING SOM REGLERAR KONTAKTEN MED RÄTTSSYSTEMET.....	42
15.8 JÄMSTÄLLDHETSLAGEN.....	44
15.9 SOCIALTJÄNSTLAGEN.....	44
15.10 ALTERNATIVA ÅTGÄRDER.....	44
15.11 IDEELLA ORGANISATIONER.....	45
16 SLUTSATS.....	45
17 SAMMANFATTNING.....	46
18 DISKUSSION.....	47
19 KÄLLFÖRTECKNING.....	50
19.1 STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR.....	50
19.2 DEPARTEMENTSSERIEN.....	50
19.3 PROPOSITIONER.....	50
19.4 LITTERATUR.....	50
19.5 TIDSKRIFTER.....	51
19.6 HEMSIDOR.....	51
19.7 STATISTIK.....	51
19.8 BROSCHYRER.....	51
19.9 KONGRESSER.....	51

DEL 1 INLEDNING OCH BAKGRUND

1 Inledning

Under arbetet med att skriva min 10 poängs uppsats ”En deskriptiv bild av feministisk jurisprudence” läste jag mycket litteratur inom området feministisk jurisprudence, men frågor som rörde hinder och åtgärder för kvinnors tillgång till rättssystemet kom inte upp i någon större utsträckning, för mig kändes det inte bra, då jag anser att dessa frågor är viktiga. Oavsett hur ett rättssystem fungerar är det av största intresse att se om tillgången till detta system fungerar. Inom den feministiska jurisprudencen, tas frågan om hur kvinnan bemöts som offer av rättssystemet upp, men inte mycket sägs om hur hon skall nå ända fram till detta rättssystem. Många hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet är subtila vilket gör det svårt att finna åtgärder för att förbättra kvinnans tillgång till rättssystemet. Även om olika åtgärder som förbättrar kvinnans tillgång till rättssystemet införs, t ex genom olika former av lagstiftning, är det inte säkert att kvinnans villkor förbättras. Attityder och bemötande gentemot kvinnor som kommer i kontakt med rättssystemet måste också förändras, då olämpliga attityder och bemötande kan ses som hinder i sig. De attityder och det bemötande som kvinnan erhåller av rättssystemet som offer och förövare, måste anpassas efter kvinnans behov. Hinder och åtgärder för kvinnans tillgång till rättssystemet är dåligt synliggjord inom juristutbildningen, den feministiska jurisprudencen och inom den politiska debatten. Inom juristutbildningen har ett genusperspektiv nästan varit helt frånvarande, likaså har det varit sparsamt med ifrågasättande och kopplingen mellan juridik och makt, kunskap och rättigheter överhuvudtaget. Hinder och åtgärder för kvinnans tillgång till rättssystemet är ickefrågor, då de i stort saknas i utbildningen, litteraturen och i debatten. Just att det är frågor som inte verkar finnas med på någons dagordning gör dem desto intressantare och viktigare för mig.

I min uppsats ”En deskriptiv bild av feministisk jurisprudence” kom jag fram till att kvinnan är ett undantag, att hon är en anomali i rättssystemet och att rättssystemet både skapar och befäster den rådande synen på kvinnan. Rättssystemet är skapat av och för män. Genom sin egen objektivitet och rationalitet framställer sig rättssystemet som könsneutralt, vilket det inte är. Det är med denna insikt och bakgrund som jag arbetar med denna uppsats. Ett patos för rättvisa är vad som driver mig att finna svar. Jag vill använda den makt som kunskap om juridik innebär. Vi får lära oss att makt helst skall behållas internt så att andra dyrt måste betala för att få del av den. För mig innebär juridik ett socialt arbete, som går ut på att hjälpa människor. Juristutbildningen gör studenterna blinda, okänsliga och oförmögna att känna och att kunna identifiera sig med de svaga. För mig är denna uppsats ett sätt att återupprätta min heder som människa och att lära mig och andra något som öppnar ögonen på både kvinnor och män.

Min utgångspunkt för arbetet med denna uppsats och det perspektiv jag intar präglas av att jag är kvinna och lesbisk och att jag som nordisk medborgare intar en privilegierad roll i världen och kan ställa krav på rättvisa medan kvinnor i andra länder kämpar för att överleva. Jag fokuserar medvetet på kvinnans generella situation, och jag är medveten om att det finns många män som tillhör grupper i samhället som har svårt att få tillgång till rättssystemet och som i sin kontakt med rättssystemet behandlas negativt, och att det finns kvinnor som har tillgång till rättssystemet och som inte i sin kontakt med rättssystemet upplever något negativt. Jag har inte för avsikt att förhålla mig objektiv och neutral utifrån ett manligt synsätt, utan jag utgår

från ett kvinnligt perspektiv när jag ser på kvinnan i förhållande till rättssystemet, kvinnan utgör min referensram.

2 Syfte/Frågeställning

Syftet med denna uppsats är att se vilka hinder det finns för kvinnans tillgång till rättssystemet, och vilka åtgärder som finns för att komma till rätta med dessa hinder. Jag tittar också på hur kvinnan bemöts när hon kommer i kontakt med rättssystemet. I uppsatsen tar jag också upp frågan om varför hindren finns och varför inte befintliga åtgärder kommer till rätta med hindren. Strukturella och individuella aspekter på hindren och åtgärderna för kvinnans tillgång till rättssystemet diskuteras också. Jag tar upp lagstiftning som på olika sätt berör kvinnan. Det är inte min avsikt att på ett fullständigt sätt täcka upp all lagstiftning som berör kvinnan, det skulle bli allt för stort. Min målsättning är att använda viss lagstiftning och kombinera den med teori för att på så sätt kunna se om det både på ett strukturellt och ett individuellt plan finns anledning att tro att kvinnans tillgång till rättssystemet är begränsad.

Jag hade några frågor med mig under arbetets gång, av dessa har jag fått lämna vissa obesvarade medan några frågor har lett vidare till andra frågor, några har jag försökt att besvara. Jag har valt att inte redogöra för svaren här, men svaren eller ickesvaren framkommer i slutet av uppsatsen. Vilka hinder finns för kvinnans tillgång till rättssystemet? Vilka åtgärder finns för att komma till rätta med hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet? Vem ansvarar för att kvinnan har tillgång till rättssystemet, är det juristerna, lagstiftarna, politikerna eller kvinnorna själva? Vid vilka tillfällen kommer kvinnan i kontakt med rättssystemet, hur bemöts hon då? Jag undrar om jämlikhet, kan uppnås genom lagstiftning? Måste något förändras för att kvinnans behov skall kunna uppfyllas av rättssystemet? Har kvinnans tillgång till rättssystemet med makt att göra?

3 Metod

Jag har med utgångspunkt av i första hand litteratur, men också av lagstiftning och förarbeten, försökt att titta på olika hinder och åtgärder för kvinnans tillgång till rättssystemet. Då material som tagit upp min fråga specifikt har varit svårt att finna, har jag fått söka material från ett stort antal håll. Avsaknaden av material var ju det som fick mig att intressera mig för ämnet från början och det har varit både en morot och ett problem under hela arbetet med uppsatsen.

Jag börjar med att i denna första del gå igenom bakgrundsmaterial till de hinder och åtgärder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet. I bakgrundsmaterialet ingår bl a något om feministisk jurisprudence och en teoretisk del om makt och kunskap i samhället. I del två kommer jag in på olika hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet och olika åtgärder för att komma till rätta med dessa hinder. Jag tar upp kvinnlig kriminalitet och kvinnlig brottslighet, följt av ett kapitel om kvinnan som offer. Därefter tar jag upp relevant svensk lagstiftning och olika former av alternativa åtgärder. Sedan följer del tre med analys, slutsats och sammanfattning, och uppsatsen avslutas därefter med en diskussion.

4 Feministisk jurisprudence

Feministisk jurisprudence har genom att studera kvinnan och rättssystemet kunnat visa att rättssystemet är skapat av och för män, och att kvinnan i detta system inte riktigt passar in.

Man har använt sig av gällande rätt för att förbättra villkoren för kvinnan. Lagarna har idag blivit nästan helt neutrala och formell jämlikhet finns för de flesta. Många universitet har idag kurser eller delmoment inom juristutbildningen som tar upp juridik och rättssystemet utifrån ett kvinnligt perspektiv. Inom många områden har den feministiska jurisprudencen pekat på problem och svårigheter för kvinnan. Gällande rätt har förbättrats och nya områden skapats för att studera juridik och för att få rättssystemet att i större utsträckning anpassa sig även till kvinnors behov. Hinder och åtgärder för kvinnans tillgång till rättssystemet, och tillgången till rättvisa, är dock frågor som kommit i bakgrunden, kanske för att det inte är lätt att se eller komma till rätta med den typen av subtila problem. Dessutom är det svårt att veta vem som bär ansvar för att tillgången till rättssystemet hålls öppen på lika villkor för alla. Den feministiska jurisprudencen bär enligt min mening ett ansvar för att föra fram alla frågor som berör kvinnor i förhållande till rättssystemet. Inom den feministiska jurisprudencen diskuteras frågor om makt, rättigheter, kunskap, neutralitet, objektivitet och subjektivitet, liksom genusperspektiv. Men dessa olika begrepp kopplas sällan samman med kvinnans tillgång till rättssystemet.

Tack vare den feministiska jurisprudencen har medvetandet kunnat höjas för hur kvinnors villkor ser ut. Det sker hela tiden förbättringar genom att inte allt längre tas för givet. Rättssystemet ifrågasätts och medvetandet om att rättssystemets objektivitet inte är annat än manliga normer, har gjort att det finns en reaktion mot det rådande, och en förhoppning och en ansats till en dekonstruktion, med påföljande rekonstruktion, som kan medföra något som inte bygger på den manliga normen. Det framgår tydligt genom empiriska studier att kvinnor och män i realiteten inte är lika, de har inte lika villkor och detta tycks inte heller rätten kunna hantera på ett tillfredsställande sätt.¹

Samtidigt som resurser dras in och tillgången till rättvisa försvåras sker det förändringar för att förbättra för kvinnan. Exempel på försök till förbättringar är, bl a införandet av besöksförbud, målsägarbiträde och kvinnofridsbrott. Även förbud mot könshandeln är ett sådant försök. Kvinnan har också jämfört med män större tillgång till olika jourer som, t ex kvinnojourer och brottsofferjourer. Den ideella tillgången på stöd och hjälp ökar både i omfattning och i betydelse. Samtidigt stigmatiseras kvinnan som offer, hon ses som en person som hela tiden är beroende av samhället och olika hjälpinsatser. Många av dessa förändringar är både tandlösa och otillräckliga för att ge kvinnan samma rättigheter som mannen.

5 Ett allt mer marknadsanpassat rättssystem

Enligt min åsikt är det kvinnan som kommer till korta när rättssystemet blir allt mer marknadsanpassat. När företag vill att rättssystemet skall bli mer flexibelt, billigt och snabbt har de stor prioritet. Likaså när storföretagen vill ha ändringar i arbetsrätten, bokföringslagen och i skattelagstiftningen, får de gehör, men när kvinnor önskar flexibilitet i, t ex våldtäktsrättegångar, är förståelsen och förändringarna inte lika snabba och stora. De som har pengar har också möjligheter att köpa sig kunskap om hur de skall förfara och kan därmed köpa sig möjligheten att få rätt. Det är de med kunskap, köpt eller förvärvad på annat sätt, som kan tillgodose sina rättigheter. Man måste kunna tala maktens språk, d v s ett språk som företrädesvis talas av män, och är det språk som rättssystemet i huvudsak bygger på. Detta

¹ Svensson Eva-Maria, Genus och rätt, en problematisering av föreställningen om rätten, Iustus förlag, Uppsala 1997, citeras här efter Genus och rätt, sid. 240 f

gynnar företag som har ekonomiska resurser att få den kunskap som behövs, de har också den makt och de ekonomiska resurser som krävs för att genom olika påtryckningar förmå staten att vidta förändringar när de anser att sådana behövs. Enligt Carol Smart gynnas därmed även män, som ofta har framgång i sina försök att ändra lagstiftningen. Hon anser att den traditionella makten reagerar snabbt på önskemål från män när de vill återinföra patriarkalisk auktoritet i familjen.²

Medborgarna skall idag genom försäkringsbolag som själva är en del av marknaden köpa sig en rätt till rättvisa. Även om lagstiftning till stora delar reglerar försäkringsbolagens förehavanden så är det ändå till sist i händerna på dem som medborgarna skall överlåta sina möjligheter till tillgång på rättvisa.

Enligt Karin Widerberg använder sig den borgerliga klassen av en juridisk ideologisk dominans för att uttrycka sina existensvillkor i det kapitalistiska samhället. Begrepp som jämlikhet och frihet är exempel på juridiska frågeställningar som utformats av jurister och som fått stor betydelse i samhället.³ Alla begrepp och föreställningar utformas och finns i en tid då viss ideologi råder. Så även begreppet jämlikhet. Detta begrepp var en av parollerna när borgarklassen framförde sina protester mot feodalismens produktionsätt.

Gällande rätt kan inte förändra de positioner i samhället som skapar människors problem. Mathiesen anser att klasser inte omfattas av gällande rätt och att klasstrukturen inte kan förändras genom gällande rätt, utan det krävs politiska förändringar för det.⁴ På samma vis som rättssystemet ger sken av att vara könsneutralt, ger det sken av att vara klassneutralt. Klasser osynliggörs på samma sätt som man osynliggör kön – man bortser från att de finns.

När det uppkommer konflikter mellan individer eller medborgargrupper och institutioner, eller snarare den ideologi som driver en institution, leder det enligt Marilyn French oundvikligen till att den part som besitter den största rikedom vinner. På samma sätt som kapitalisterna hävdar att det kapitalistiska systemet är rättvist och jämlikt, hävdar den rättsliga doktrinen att partsförhållandet leder till rättvisa. Ett partsförhållande kan endast sägas gynna jämställdhet och rättvisa när båda parter i konflikten verkligen är jämställda.⁵ Idag har vissa fristående organisationer etablerat sig så att de är maktfaktorer, om än svagare än storföretagen, men de har lyckats skapa sig en plattform och fått politiker att lyssna. Denna utveckling kommer förhoppningsvis att leda till att förändringar kommer att gå fortare.

6 Makt

6.1 Definition och syn på makt

Jag väljer att ge makt ett relativt stort utrymme i denna uppsats, då jag anser att makt och maktbegrepp är något som man inte kan undvika när man talar om kvinnan och rättssystemet. Kvinnan är den som enligt tradition har mindre makt än mannen, och kvinnans brist på tillgång

² Smart Carol, *Feminism and the Power of Law*, Routledge, London, 1989, sid. 19

³ Widerberg Karin, *Kvinnor, Klasser och Lagar, 1750 - 1980*, Publica, Liber Förlag, Stockholm, 1980, citeras härefter *Kvinnor, Klasser och Lagar*, sid. 200

⁴ Mathiesen Thomas, *Rätten i samhället*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1991, sid. 41 f

⁵ French Marilyn, *Bortom Makten, om kvinnor, män och moral*, Legenda, Bungay, Great Britan, 1985, citeras *Bortom Makten*, sid. 441

till makt är ett hinder för hennes tillgång till rättssystemet. När man talar om åtgärder för att underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet, kan försök till förändringar i maktstrukturen ses som en form av åtgärd.

Makt är ett ord som förknippas med olika saker och är svårt att definiera. Makt har ingen gemensam måttenhet och definieras olika utifrån de erfarenheter man har och den kultur man lever i. Det kan vara ett begrepp med en negativ laddning, då makt ofta upplevs ligga hos någon annan.⁶ Makt finns på både en individuell nivå och en strukturell nivå. Kvinnor är inte maktlösa, men har mindre tillgång till makt på båda dessa nivåer jämfört med män.

När man studerar makt och maktanalys är fransmannen Michel Foucault ett namn man oundvikligen stöter på. Enligt Foucault är det oftast den negativa makten som studeras, en gammal typ av makt där man förtrycks uppifrån genom förbud och påbud. Maktens mekanismer har inte studerats i historien, utan historikerna har studerat de som hade makt, den är därför full av anekdoter om kungar och generaler.⁷

Foucault ser inte makt som en substans, utan som en relation. Makt är inte något man äger, utan något man utövar, inte någon egenskap som kan identifieras eller konfronteras. Foucault menar att makt inte i första hand är inneboende hos vissa förvaltare eller institutioner, utan makt karaktäriseras av komplexa relationer mellan delar av ett samhälle och interaktioner mellan individerna i detta samhälle. Maktrelationer är ojämnt koncentrerade och distribuerade och stabiliseras av samhällets sociala institutioner. Makt kan dock inte endast ses som en fråga om dominans och inte heller bara som något negativt, utan makt kan också vara kreativ och produktiv. Där makt finns, finns även motståndet till makten, men även detta motstånd kan sägas finnas inom maktens sfär, vilket enligt Foucault gör makten till något dynamiskt.^{8 9}

Genom att endast se på maktens verkningar som förtryck så använder man en rent juridisk syn på makt. Man identifierar då makten med en lag som säger nej, makt ses då som en förbudsmakt, vilket enligt Foucault är ett alldeles för snävt och negativt sätt att se på makt. Om makt endast vore förtryckande och sade nej skulle människor inte lyda. Vad som gör att makt accepteras är att den inte enbart tynger ner oss med förbud, utan den är ett produktivt nätverk, den är nöjesframkallande, kunskapsformulerande och den skapar diskurs.¹⁰

Foucault menar att man i större utsträckning bör studera processer än strukturer. Även makten utanför rättssystemet skall studeras, då där finns mer makt än det medges och det områdets maktinflytande ökar. Detta ifrågasätter Carol Smart, då hon inte anser att makten inom rättssystemet avtar. Hon förnekar inte att det finns maktapparater utanför rättssystemet vars inflytande ökar, men man kan inte bortse från den maktapparat som rättssystemet är, en maktapparat som är ett hinder för feminismen.¹¹ Enligt Smart är det inte alls säkert att den

⁶ SOU 1990:44, Demokrati och makt i Sverige, Maktutredningens huvudrapport, sid. 17

⁷ Gordon Colin, (editor) Michel Foucault, Power/Knowledge, Selected interviews and other writings 1972 - 1977 by Michel Foucault, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempsted, 1980, citeras här efter Power/ Knowledge, sid. 52

⁸ a. a. sid. 17

⁹ För en diskussion om makt, motmakt och vanmakt se Habermas, Jürgen, Knowledge and Human interests, Beacon Press, Boston, 1972

¹⁰ Gordon Colin, Power/Knowledge, 1980, sid. 119

¹¹ Smart Carol, Feminism and the Power of Law, 1989, sid. 6 f

gamla makten och därmed rättssystemets betydelse är på avtagande. Situationen kan istället mycket väl vara den motsatta, som exempel på det kan man se den ökade legaliseringen av vardagslivet - det finns lagstiftning som berör allt från födelse till död.¹² Lagstiftningen berör hela livet, allt ifrån när ett foster anses livsdugligt till vad som gäller för att dödförklaras. Den berör vem som har rätt att gifta sig, vem som har rätt att bli inseminerad, och vem som får fostra och adoptera barn. Lagar och förordningar avgör, t ex om man kan bygga ut sitt hus, när man kan vara föräldraledig och vilket land man har rätt att bo i.

Eva-Maria Svensson ser på maktanalys som ett sätt att synliggöra rättens ensidighet, relevansen av genus och rättens normerande verkan. Det är inte det medvetna utövandet av makt som Eva-Maria Svensson syftar på (det som Foucault kallar för negativ makt), utan hon poängterar att vad som är än mer betydelsefullt för våra tankar och rättens normerande verkan är den hierarkisering eller ordning som vi upplever som naturlig.¹³

Eva-Maria Svensson ger utnyttjandet av föräldraledigheten som ett exempel på hur könsrelaterade maktförhållanden blir inkorporerade i vårt undermedvetna. Föräldraledighet utnyttjas endast till en liten del av pappor och detta kan förklaras på en mängd sätt som tenderar att bli reproducerande. Eftersom mannen ofta tjänar mer än kvinnan är det mer ekonomiskt fördelaktigt att kvinnan stannar hemma. Detta leder i sin tur till att kvinnan halkar efter i sin karriär. Till detta kommer arbetsgivarnas förväntningar på manligt och kvinnligt beteende. Allt detta förstärker bilden av att det är negativt att ta hand om barn ur karriärsynpunkt. Trots att, att ta hand om barn borde vara en positiv egenskap med positiva effekter.¹⁴

I maktutredningens direktiv använder man sig av en historieskrivning som innebär, att ingen koppling görs mellan kvinnors strukturellt lägre sociala status och problem med demokrati och styrning. Istället kopplas kvinnors lägre sociala status ihop med problem kring resurssvaga medborgare. På detta vis görs maktfrågan mellan könen istället till en social fråga.¹⁵ Utifrån ett resurstänkande förklarar man varför kvinnor är underrepresenterade i politiken, näringslivet och i organisationerna, varför kvinnan på hela arbetsmarknaden har en sämre ställning än mannen. Resurstänkandet ger inte någon teori eller idé om varför det är på detta vis. Detta gör att när resurstanken används för att förklara kvinnors ekonomiska, sociala och politiska underläge, döljs de verkliga orsakerna till problemet. Tanken om bristande resurser som en förklaringsmodell för kvinnans ställning, ger sken av att det är kvinnan som inte räcker till, som kommer till korta, istället för att problemet skulle kunna ligga i systemet.¹⁶

6.2 Makten i samhället och i rättssystemet

En despotisk makt kräver en stor samhällsapparat. Det krävs polis, militär, hemlig polis för att förhindra motstånd och både juridisk och samhällelig administration behövs. Denna stora apparat är inte ett effektivt sätt att utöva makt på. Den effektivaste formen av social kontroll (läs makt) är inte att krossa oppositionen, utan att hindra att den uppstår. Detta kan göras genom allt från att kontrollera tankar och idéer om vad som är acceptabelt och oacceptabelt, till

¹² a. a. 1989, sid. 8

¹³ Svensson Eva-Maria, Genus och rätt, 1997, sid. 199

¹⁴ a. a. sid. 232

¹⁵ SOU 1990:44, Demokrati och makt i Sverige, Maktutredningens huvudrapport, sid. 73

¹⁶ a. a. sid. 73 f

att utifrån en maktposition skapa lagar som förhindrar att makten ifrågasätts. Allt sker naturligtvis i demokratins namn och skapandet av accepterade föreställningar hos allmänheten gör livet lättare för de styrande. Om man som samhällsmedborgare kan övertygas om att de som dominerar har rätt att dominera och att de med materiella fördelar har rätt att ha dessa - så ifrågasätts detta oftast inte. Makten arbetar på att åstadkomma samtycket från de underordnade. Detta samtycke sker oftast inte med glädje utan genom att man resignerat accepterar att man är maktlös. Institutionaliserade maktförhållanden blir inbyggda i vårt undermedvetna.¹⁷

Oavsett om rätten bygger på tvång eller konsensus behöver den legitimeras. Eva-Maria Svensson håller med Foucault om att tvång kräver en stark kontrollerande maktapparat, men denna kan inte ens existera om den inte överensstämmer med medborgarnas synsätt. Ett sätt för tvångsmakten att undvika konflikt är att påverka beteendet till ett visst önskvärt sätt, och detta kan man göra med hjälp av rättssystemet.¹⁸ Det är inte de rättsliga normerna eller hot om sanktioner som är avgörande för de flesta människors inställning till, t ex mord.¹⁹ Den rättsliga ordningen är i behov av att legitimeras, då den på det viset verkar normerande och självbekräftande. Legitimitet kan uppnås genom formellt anspråk, samt genom ett mer allmänmoraliskt rättfärdigande. Olika legitimeringsgrunder verkar i olika sammanhang och används i förhållande till olika grupper.²⁰

Eva-Maria Svensson tar in genusbegreppet i sin analys av makt och menar att när man använder genus som analytiskt begrepp blir legitimeringsgrunder (som utesluter genus relevans genom en avskiljandets logik) särskilt intressanta.²¹ Rätten uttrycker den rådande världsbilden och dess normer arbetar för att bevara den. Samtidigt förändras föreställningen om rätten och då är det nödvändigt att rätten inte förlorar sin legitimitet.²² Hur genusrelationen påverkar sättet att reglera samhället rättsligt och hur samma relation regleras rättsligt är centralt för det privata livet. Om praktiken inte stämmer överens med de rättsliga normerna kan det leda till en legitimeringskris.²³ Om en lösning har använts under en viss tid, uppstår det tankevanor som förstärker de ideologiska och teknisk - ekonomiska tröghetsfaktorerna. Samhällsstyrningen sker på så sätt genom permanenta, oföränderliga (åtminstone under viss tid) regler och inte genom ständiga ad hoc regler.²⁴

Den vetenskapliga legitimeringsgrunden blir här väldigt central. Den bygger enligt Eva-Maria Svensson på åtskiljandet mellan subjekt och objekt. Objektet, rätten, blir upphöjt över sådana faktorer som subjektets kön.²⁵ Om och när legitimeringen fungerar som avsett, kommer också rätten att verka självuppfyllande och inomsystematiskt bekräftande. ”Rättens roll som bevarare av samhällsordningen omfattar givetvis också ordningen mellan genusen i

¹⁷ Gordon Colin, Power/Knowledge, 1980, sid. 97 ff

¹⁸ Svensson Eva-Maria, Genus och rätt, 1997, sid. 214

¹⁹ a. a. sid. 202

²⁰ a. a. sid. 197

²¹ a. a. sid. 198

²² a. a. sid. 121

²³ a. a. sid. 197

²⁴ a. a. sid. 214 f

²⁵ a. a. sid. 198

genussystemet. I vår samtid förutsätts genus inte ha någon betydelse, rätten förutsätts vara könsneutral. I själva verket styrs rätten av avskiljandets logik.²⁶

Under tiden för feodal - och slavsamhällena, var positionerna makt och maktlös uppenbara. Med demokratis intåg suddades de tidigare självklara gränserna ut. I dagens postindustriella samhälle, med demokrati, jämlikhetslagar och ombudsmän fördunklas maktrelationerna ytterligare. ”Neutral” lagstiftning är ett exempel på detta. Sådan lagstiftning ger alltid dem med makt rättigheter över dem som är maktlösa. Att lagar ger fördelar åt vita välsituerade män är inte någon nyhet, men svårt att bevisa och ta på. I varje strata i en klassanalys finns kvinnor och män och i varje strata är kvinnan underordnad mannen. Övergripande ideologier hävdar idag jämlikhet mellan kvinnor och män och att lagar är neutrala och rättvisa. Ideologiernas normerande verkan kan t o m skymma att empirin inte är jämlik.

Foucault anser att demokrati kan ses som ett system av konkurrerande elitgrupper. Grupper som utger sig för att gagna hela samhället röner störst framgång. Vad som anses gagna samhället i stort är dock inte alltid byggt på fakta, utan på pengar, makt och marknadsföring. Makt över andra är eftersträvansvärt.²⁷ Män förlorar på att släppa in kvinnor, eftersom deras relativa makt därmed skulle försvagas.

Om man tror att juridik har med rättvisa att göra är man både orealistisk och sentimental. Det är ekonomi som är viktigast. Lagen är ett uttryck för maktförhållanden och makt är det högsta goda.²⁸ Marilyn French anser att ”Inget annat yrke är tätare sammanfogat med maktens expansion och den gradvisa övergången till totalism än juridiken.”²⁹ Jurister har i alla tider tjänat dem som har kunnat betala - herrar, furstar, borgare, kyrkan - och storföretagen.³⁰

Vad som anses vara juridiskt rätt och moraliskt rätt varierar utifrån den sociala, kulturella och historiska kontexten. På samma sätt varierar vad som anses vara manligt och kvinnligt. Rätten är ett maktmedel när det gäller att skapa, befästa och konstruera kön, då lagar reflekterar de officiella normer och konstruktioner som för tillfället råder i ett samhälle, även de normer och värderingar som gäller kön.³¹ ”Först om den verklighet som upplevs av kvinnor och av barn tillåts ha ”juridisk relevans” kommer juridikens kön att förändras”.³²

7 Kunskap och sanning

Kunskap och sanning är viktiga när man talar om olika hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet eftersom man måste ha kunskap för att veta vilka rättigheter man har och för att kunna definiera vad som är viktigt för att kunna uppnå förbättringar genom olika åtgärder. Sanning eller snarare vems sanning och vems verklighet som skall återspegla sig i rättssystemet är också viktig, för att hinder skall kunna övervinnas och åtgärder kunna införas som utgår från kvinnors erfarenhet.

²⁶ a. a. sid. 199

²⁷ Gordon Colin, Power/Knowledge, 1980, sid. 125

²⁸ French Marilyn, Bortom Makten, 1985, sid. 446

²⁹ a. a. sid. 436

³⁰ a. a. sid. 436

³¹ Nordborg Gudrun, Om Juridikens Kön, ur Nordborg Gudrun (red), Makt och kön, Tretton bidrag till feministisk kunskap, Symposium, Stockholm/Stehag, 1997, härefter citerad Makt och Kön, sid. 171

³² a. a. sid. 194

Ett citat av Karin Widerberg säger mycket om makt och kunskap. ”Kunskap är makt men makten över kunskapen ligger inte i de förtryckta gruppernas händer.”³³ Att makt och ekonomisk makt är relaterade till varandra är ingen nyhet och genom kunskap får makt effekt. Foucault anser att ”Det är inte möjligt att utöva makt utan kunskap, det är omöjligt för kunskap att inte genomsyra makten”.³⁴ ”Sanningen produceras genom kunskap”.³⁵

Kunskap kan definieras som vetande, insikt och lärdom. Kunskap är etnocentriskt och androcentriskt betingad. Beroende på vem man är och var man bor är synen på kunskap olika. Kunskap är de erfarenheter som man har förvärvat utifrån den person, det kön och den miljö man kommer ifrån. Vi har därför alla en något olik kunskapsuppfattning, med större likheter om vi har samma kön, samma nationalitet och samma kulturella och historiska bakgrund. Det är också vissa gruppers kunskap som har kunnat dominera och därmed bilda värdebas för den kunskap som anses som den rätta, och som därmed bildar norm. I vissa fall kan man säga att kunskap används som ett vapen eller som ett sätt att utöva makt.

Kunskap är ofta förknippat med objektivitet. Objektivitet är inte bara en fråga om metoder utan även en fråga om vilken syn man har på kunskap, vad kunskap bör vara och vad kunskap är. Utifrån ett feministiskt perspektiv handlar objektivitet om ”vem som får tala, om vad och om hur man kan tala”.³⁶ Rätten och förståelsen av den präglas liksom all vetenskap av distans till det som studeras. Det som studeras, objektet eller det som kallas verkligheten, avskiljs från den studerande, subjektet och från det som anses falla utanför den använda systematiken, teorin och metodologin. Man fokuserar på avskilda delar, vilket innebär att man därmed begränsar verkligheten.³⁷

Kvinnors erfarenheter är annorlunda än mäns och därför är också kvinnors kunskap baserad på andra grunder än mäns. Det uppstår därför diskrepans mellan kvinnors kunskap och mäns kunskap, vilket innebär att kvinnan kommer till korta då det är mannens kunskap och mannens erfarenheter som ligger till grund för ”objektiv” kunskap. Även rättssystemet baseras på denna manliga ”objektiva” kunskap. Idag engagerar sig feminister i västvärlden i kvinnlig subjektivitet och kunskapsproduktion utifrån ett könsperspektiv. Debatten avser främst hur kön göres och förstås och inte så mycket om vad kön är. Kön ligger inte och väntar på att upptäckas, utan kön är verksamt i kunskapsproduktionens alla led.³⁸

När man har kunskap om något, vet man saker om detta - man vet sanningen. Sanningen ligger inte utanför makten, inte heller saknar den makt. Den är inte något som är förunnat en fri själ, utan sanningen är något i världen. Varje samhälle har sin regim av sanning, sin politik vad gäller sanning, sina mekanismer och exempel som medför att man kan avgöra vad som är sanna och falska påståenden. Vissa procedurer anses vara mer värda än andra när det gäller anskaffandet av sanning, likaså har vissa personer mer status än andra när det gäller att avgöra vad som är

³³ Widerberg Karin, Kvinnor, Klasser och Lagar, 1980, sid. 9

³⁴ Gordon Colin, Power/Knowledge, 1980, sid. 52

³⁵ a. a. sid. 93

³⁶ Widerberg Karin, Widerberg Karin, Kunskapens kön, minnen, reflektioner och teori, Norstedts, Stockholm, 1995, citeras härefter, Kunskapens kön, sid. 175

³⁷ Svensson Eva-Maria, Genus och rätt, 1997, sid. 125

³⁸ a. a. sid. 121 f

sant.³⁹ Maktförhållanden har inflytande över vad som anses sant, och man kan inte tala om en kamp för sanningen, utan om en kamp för sanningens status och de ekonomiska och politiska rollerna som sanningen spelar.⁴⁰ I kampen om sanningens status finns rättssystemet enligt Smart, och makt tillfaller rättssystemet genom dess anspråk på sanning.⁴¹

Det som inte anses vara kunskap och sant kallas tro, och denna tro har mindre värde än sanningen och kan ofta helt diskvalificeras. Att bestämma ett kunskapsområde som vetenskap är att säga att det står för sanning, vilket medför att det som är icke-vetenskapligt inte är sant. Rätten sätter sig över vissa kunskapsområden som psykologi, sociologi eller sunt förnuft. Juridik går ut på att använda en metod för att avgöra sanningen i en kedja av händelser.⁴²

8 Juristutbildningen

Att juristutbildningen tar upp även kvinnans villkor är av största vikt, då förändringar måste börja där för att få genomslagskraft i rättssystemet. Kvinnovaldscommissionens betänkande (SOU 1995:60) beskriver bl a hur olika utbildningar tar upp och bemöter frågan om våld mot kvinnor, och överhuvudtaget hur man inom utbildningar som läkarlinjen, polishögskolan, psykologutbildningen, juristutbildningen, socionomutbildningen och sjuksköterskeutbildningen behandlar frågan om kön. Man fann bl a att programmet för juristutbildningen inte tar upp frågan om våld mot kvinnor i någon större utsträckning. Det finns vissa möjligheter att som fördjupningskurser läsa olika kvinnorelaterade ämnen. Ett könsperspektiv saknas till stora delar både i litteraturen och hos lärarna.⁴³ Betänkandet föreslår att målbeskrivningen för juristutbildningen kompletteras. Vilket också skett fr o m 1 maj 1999. För att få en godkänd examen skall studenten ha erhållit insikter i samhällsförhållanden och familjeproblem som påverkar mäns och kvinnors livsbetingelser och i frågor som anknyter till fysiskt och psykiskt våld.⁴⁴

I Genusperspektiv i forskningen⁴⁵ tas inte rättsvetenskap och juristutbildningen upp, när man går igenom i stort sätt varje annan utbildning och vetenskap som berör kvinnan, såsom historia, litteraturvetenskap, statsvetenskap, medicinsk vetenskap och naturvetenskap. För mig känns det mycket otillfredsställande att inte rättsvetenskapen är med, särskilt då genusperspektivet i stor utsträckning inte alls förekommer i juristutbildningen.

Juristyrket är fortfarande ett ”manligt” yrke trots att allt fler kvinnor studerar juridik. Av de som påbörjade juristlinjen 1996/97, var andelen kvinnor 54 %.⁴⁶ Traditionellt har juristlinjen haft få studerande med arbetarbakgrund. 1996/97 hade 11 % av studenterna under 35 år arbetarbakgrund och 47 % hade föräldrar som tillhörde de högre tjänstemännen.⁴⁷ Den sociala bakgrunden är alltså ganska skev, bara läkarlinjen har studenter med en liknande social sammansättning. Kvantitativt har juristkåren alltid varit mansdominerad. På senare år har kvinnornas andel ökat och 1995 var kvinnors andel av den svenska juristkåren 37 % av totalt

³⁹ a. a. sid. 131 f

⁴⁰ a. a. sid 42

⁴¹ Smart Carol, *Feminism and the Power of Law*, 1989, sid. 23

⁴² Smart Carol, *Feminism and the Power of Law*, 1989, sid. 9 f

⁴³ SOU 1995:60 *Kvinnofrid*, Huvudbetänkande av kvinnovaldscommissionen, del A, sid. 387 f

⁴⁴ a. a. sid. 392 f

⁴⁵ Ds 1996:26, *Genusperspektiv i forskningen*, Utbildningsdepartementet

⁴⁶ *Utbildningsstatistisk årsbok 1998*, SCB, Halmstad, 1998, sid. 102

⁴⁷ a. a. sid. 112

12 388 jurister.⁴⁸ Många kvinnlig juridikstuderande och en mansdominerad juristkår kan te sig motsägelsefullt, men även om antalet kvinnliga studenter överskrider det manliga antalet tar det många år innan detta återspeglar sig i juristkåren. Många kvinnliga jurister har inte heller samma möjligheter som män att göra karriär och nå de positioner som gör att man får det inflytande på juristkåren som behövs för att förändra den, bl a beroende på ansvar för barn och familj. Enligt en finsk undersökning av Harriet Silius upplever kvinnor inom juristyrket sig först och främst som jurister och tänker inte särskilt på att de är kvinnliga jurister.⁴⁹ Kvinnliga advokater hamnar ofta i ett dilemma enligt Smart; skall de vara goda feminister och dåliga advokater eller vice versa?⁵⁰

Ett ökat antal kvinnor har haft effekt inom vissa områden av juridiken, t ex är många målsägarbiträden kvinnor, men i stort så har kvinnor inom de traditionella juristyrkena inte medfört att kvinnans förutsättningar förbättrats i förhållande till rättssystemet. Kvinnliga jurister är inte undantagna från arbetet med att stifta straffrättsliga lagar, men är ändå till stora delar undantagna från detta arbete, då det till största delen är medelålders män från medel och överklassen som både bestämmer dagordningen för lagstiftandet och hur dessa lagar används.⁵¹

⁴⁸ Silius Harriet, Att vara kvinna och jurist, ur Nordborg Gudrun (red), Tretton kvinnoperspektiv på rätten, Iustus förlag, Uppsala, 1995, citeras Tretton kvinnoperspektiv, sid. 4

⁴⁹ a. a. sid. 6

⁵⁰ Smart Carol, Feminism and the Power of Law, 1989, sid. 22

⁵¹ Heidensohn Frances, Women and Crime, andra upplagan, MacMillan Press, London, 1996, sid. 34

Del 2 Hinder och åtgärder

9 Bakgrund

Det finns en mängd hinder för att kvinnan skall ha full tillgång till rättssystemet. Många av dessa hinder är subtila och inte helt lätta att upptäcka. Dessa hinder är inte en följd av någons intention, utan mer en följd av att samhället i stort är uppbyggt och format av och för män. Allt som försvårar kvinnans tillgång till rättssystemet kan ses som hinder, det kan vara allt från attityder och bemötande, till lagstiftning och förordningar som tillkommit utan att hänsyn tagits till kvinnans behov. Rättssystemets objektivitet och neutralitet innebär för kvinnan att en mängd hinder finns inbyggda, då kvinnans behov, önskemål och verklighet inte funnits med vid utformandet av rättssystemet. De befintliga åtgärder som finns för att underlätta tillgången till rättssystemet har det gemensamt att de i första hand utgår från ett manligt behov. Även när åtgärder införs för att i första hand underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet är det inte självklart att dessa åtgärder får avsedd effekt, utan de kan ibland skapa ytterligare hinder för kvinnan.

Det finns en internationell rörelse som kallas, ”access to justice” rörelsen, vars mål är att rättigheter inte skall vara ett privilegium för några få, utan alla skall ha tillgång till ett rättsskydd baserat på jämlikhet, billighet och rättvisekrav. Denna rörelse har enligt min mening mycket att erbjuda kvinnor, då den arbetar för att överkomma många av de hinder som idag finns för att få tillgång till rättssystemet. Då vita medelklassmän har utformat rättssystemet är det många grupper, däribland kvinnor, som på ett eller annat sätt inte passar in och på så vis kommer till korta. Särskilt det faktum att rättssystemet bygger på ett jämbördigt partssystem slår mot svagare grupper, då de varken har de ekonomiska resurser eller den kunskap som behövs för att driva igenom sina rättigheter. Det faktum att kvinnan är en anomali i rättssystemet bidrar också till att hon hamnar i en svagare position i partssystemet.

Man kan dela upp ”access to justice” rörelsen i tre olika stadier. Första stadiet rör ekonomiska förutsättningar för ett jämlikt rättsskydd, t ex rättshjälpslagstiftning. Andra stadiet rör kollektiva, diffusa och fragmentariska intressen, t ex grupptalan och specialdomstolar som Marknadsdomstolen. Tredje stadiet rör alternativa konfliktlösningsmetoder.⁵² De olika stadierna i ”Access to justice” rörelsen representerar olika sorts åtgärder för att komma till rätta med en del av de hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet.

Då kvinnan, oftare än mannen, har sämre ekonomiska förutsättningar att driva sin sak är rättshjälp en åtgärd som skulle kunna erbjuda kvinnan hjälp. Reglerna för att erhålla rättshjälp är dock sådana att många ändå inte får den hjälp de behöver.

Eftersom kvinnan ofta är bekant med förövaren när hon utsätts för vålds- eller sexualbrott kan hon inte uppnå maximal offerstatus, vilket innebär att hon riskerar att inte bli bemött på ett korrekt sätt, då hon dessutom ofta saknar det inflytande hon behöver för att hävda sin rätt, riskerar hon att inte få en rättvis behandling.

⁵² Önnerby Anna, Grupptalan i Sverige? En kritisk granskning av betänkandet om grupprättegång SOU 1994:151 <http://jur1197.jur.lu.se/cgi-bin/bookmgr/bookmgr.cmd/BOOKS/97hjpr02/CCONTENTS>

Alternativa konfliktlösningar är också åtgärder som kan vara positiva för kvinnor. När det gäller t ex familjerättsliga ärenden, där en kompromiss kan leda till att allas intressen tas till vara och inte bara parternas kortsiktiga lösningar nås. Medling kan dock vara riskfyllt om en av parterna är svagare än den andra och medlaren inte tar hänsyn till detta, särskilt då medlingen inte är offentlig.

Grupptalan är ett exempel där kvinnor skulle ha mycket att vinna. Detta är en åtgärd som skulle öka tyngden vid, t ex diskrimineringstvister enligt jämställdhetslagen. Fler skulle få möjlighet att driva sin sak, och tyngden bakom det skulle ge större genomslag hos arbetsmarknaden.

10 Förövare och offer

10.1 Inledning

I detta kapitlet tar jag upp teorier om kvinnlig kriminalitet, kvinnlig brottslighet och kvinnan som offer, detta för att ge en bakgrund till hur kvinnan bemöts av rättssystemet som förövare och offer. Detta för att kunna komma in på hur attityder inverkar på bemötandet av kvinnor som kommer i kontakt med rättssystemet och för att se om olika åtgärder för att underlätta kontakten med rättssystemet har beaktat kvinnans behov.

10.2 Kvinnlig kriminalitet

10.2.1 Teorier om kriminalitet

När man talar om kriminalitet kommer man osökt in på olika förklaringsmodeller om varför människor blir kriminella. Likaså slås man av de faktum att det är förhållandevis få kvinnor som begår brott. Som med andra teorier finns det ingen teori som fullständigt kan förklara kriminalitet. Det finns olika förklaringar, alltifrån biologiska förklaringsmodeller till sociala betingelser. Då mäns och kvinnors livsvillkor till stora delar skiljer sig åt, har man funnit det nödvändigt att försöka finna särskilda teorier som förklarar kvinnors kriminalitet - då kvinnor begår andra brott, och färre brott än män. Gemensamt i de olika förklaringsmodellerna för kvinnlig kriminalitet finns också förklaringar till varför kvinnor inte begår brott i samma utsträckning som män. Både teorier om manlig och kvinnlig kriminalitet har det gemensamt att kriminalitet är en avvikelse från det normala, men mäns kriminalitet anses inte som något abnormt eller moraliskt oansvarigt om de inte begår grova vålds eller sexualbrott. Kvinnor som begår brott anses däremot i större utsträckning som motbjudande, vulgära och abnorma.

10.2.2 Teorier om kvinnlig kriminalitet

Enligt Smart är både gamla och nyare teorier om kvinnlig kriminalitet sexistiska. Sedan slutet på 1800 - talet har man tillskrivit det ena könet socialt oönskade karaktärsdrag som förutsätts vara inneboende i det könet. Denna biologiska determinism har präglat studierna av orsakerna till kvinnlig kriminalitet. Kvinnliga brottslingar anses ha varit motiverade av fundamentala kroppsliga funktioner som, t ex menstruation och övergångsåldern när de har begått brott. Kvinnans biologi styr hennes intelligens, förmåga, temperament och aggressioner. Biologiskt är kvinnan oförmögen att begå brott, men om så ändå sker är det patologiskt. Biologi anses vara det viktigaste sättet att förutsäga beteenden, därför bortses det i stort från faktorer som klass, kultur, status, ålder och makt när kvinnlig kriminalitet har studerats. Kvinnan ses som en

homogen grupp.⁵³ Först på 70 - talet kom de första feministiska ansatserna till att studera kvinnlig kriminalitet. Freda Adler och Rita Simon var två av dessa kvinnor som skapade debatt med sina teorier om kvinnlig kriminalitet.⁵⁴

10.2.3 Maktteorier

Inom det som kallas maktteorin förklaras kvinnors relativt låga delaktighet i kriminalitet, jämfört med mäns delaktighet, bl a med att tonårsflickor relativt sett har mindre makt än tonårspojkar. En maktskillnad som består i vuxen ålder. Den patriarkala kontrollen övervakar och håller koll på flickors och kvinnors beteende, vilket gör att det är svårare för dem att delta i både legala och illegala aktiviteter. Kvinnors relativa sociala maktlöshet gör att de inte särskilt ofta kommer att ha en sådan position att de kan begå allvarliga brott.⁵⁵

10.2.4 Könnsrollsteorier

När kvinnan blir allt mer emanciperad så tar hon efter mannen även vad gäller kriminalitet. Kriminalitet blir en fråga om jämlikhet. När könssrollerna förändras blir kvinnan allt mer som mannen. Bl a har kvinnors ökade tillgång till krediter och varuhus, skapat tillfällen där möjligheterna för att begå brott ökat.⁵⁶

10.2.5 Deltagandeteorier

Eftersom kvinnan idag jämfört med tidigare deltar i samhället på ett helt annat sätt än tidigare innebär det att hon har större möjligheter än tidigare att begå brott. Särskilt viktigt är kvinnans ökade deltagande i arbetslivet. Könssrollerna förändras och kvinnans attityd till arbete familj och brottslighet också. När nya arbetsområden öppnas för kvinnor, ökar också deras möjligheter att begå brott som är relaterade till arbetsplatsen.⁵⁷

10.2.6 Utstötningsteorier

Enligt den norska kriminologen Cecilie Höjgård finns nyckeln till förståelsen av utvecklingen av kvinnors brottslighet i spänningsfältet mellan kön och klass. Kvinnor har större möjligheter idag att delta i sociala aktiviteter utanför hemmet, men är fortfarande ansvarig för hemmet och tar huvudansvaret för hem och barn. Med ökat deltagande ökar också risken för utslagning. Den ökning av kvinnlig brottslighet som man kan se beror enligt Höjgård på att allt fler kvinnor i samhället slås ut.⁵⁸

10.2.7 Kontrollteorier

Denna teori går ut på att kvinnor kontrolleras på ett annat sätt än män. Kontrollen av kvinnor sker inte i första hand genom det straffrättsliga systemet utan det sker på andra formella sätt, psykiatri är ett exempel på social formell kontroll av kvinnor. I vårt samhälle blir kvinnor psykiskt sjuka och män blir kriminella.⁵⁹ Utvidgar man kontrollen till den informella sociala

⁵³ Smart Carol, Law, Crime and Sexuality, Essays in Feminism, Sage, London, 1995, citeras Law, Crime and Sexuality, sid. 18 ff

⁵⁴ Lindgren Sven-Åke, Om brott och straff, Från sociologins klassiker till modern kriminologi, Studentlitteratur, Lund, 1998, citeras Om brott och straff, sid. 87

⁵⁵ a. a. sid. 89

⁵⁶ a. a. sid. 87 f

⁵⁷ a. a. sid. 89

⁵⁸ Höjgård Cecilie, Kvinnelige lovbytere, ur Höjgård Cecilie och Snare Annika, (red), Kvinners skyld, En nordisk antologi i kriminologi, Pax Forlag A.S, Oslo, 1993, citeras Kvinners skyld, sid. 57 ff

⁵⁹ a. a. sid. 48

kontrollen, kan man se att kvinnor främst kontrolleras informellt, medan män i större utsträckning kontrolleras formellt. Ett anständigt uppförande är något som är viktigt för hur en kvinna uppfattas av sin omgivning, både i hemmet och i arbetslivet. Kvinnan utsätts för social kontroll i alla allmänna miljöer. Koderna för kvinnors beteende är strängt reglerade.⁶⁰

Kvinnan riskerar mycket mer än en man om hon hamnar i fängelse. När en man sitter i fängelse sköts hem och barn av hans fru eller flickvän och när han kommer ut igen finns kvinnan och barnen där för att ta emot mannen. En man anses försaka sina barn i mindre utsträckning än en kvinna om han hamnar i fängelse. För en kvinna innebär ett fängelsestraff att hon dessutom bedöms vara en olämplig mor och det är inte säkert att hon har man och/eller barn kvar när hon kommer ut igen. En ensamstående mor som hamnar i fängelse kanske t o m förlorar sina barn, vilket är ett nog så starkt incitament för att inte begå brott. I vissa andra fall kan kvinnan dock få ett mildare straff med tanke på barnen.⁶¹

Då kvinnor inte begår brott i samma utsträckning som män är de relativt ovanliga i rättssystemet och när de förekommer är det ofta för att de begått brott som, t ex snatteri. Kvinnor döms till lindrigare straff än män och får oftare strafffrihet. Men kvinnan är en anomali i rättssystemet och därför svårare att förstå sig på. Fylleri, våld och vissa sexuella beteenden, upplevs som något som både bryter mot ett kvinnligt beteende, såväl som mot vissa lagar. Kvinnan döms på två plan ett juridiskt och ett socialt.⁶²

Frances Heidensohn anser att när man studerar kvinnlig kriminalitet, är det viktigt att man studerar kvinnors konformitet och inte bara kvinnors avvikelser. Hon anser ”att effekten av många aspekter av vår kultur, är att producera konformitet hos kvinnor.”⁶³ En konformitet till både sin rätta plats i samhället och till en striktare efterlevnad av samhällets rättsliga och moraliska regler. Varför kvinnor lyder och följer samhällets konventioner och förhåller sig mer konforma än männen är en fråga som måste försöka besvaras om man skall kunna förstå varför kvinnor inte begår så många brott som män.⁶⁴

Kriminologin idag är snäv och arbetar med enhetliga problem och enhetliga svar, vilket enligt min åsikt inte är möjligt, då det inte finns några enhetliga problem eller svar. Enligt Carol Smart kan ”kriminologi aldrig dekonstruera kriminalitet”.⁶⁵ Jag håller med Smart, som anser att lagbrotten bör dekonstrueras, att sexualbrott skall lokaliseras inom den sexuella relationen, ekonomisk brottslighet relateras till den marknadsekonomiska rationaliteten, tillgreppsbrotten förstås i den ekonomiska sfären, och mäns våldsbrott måste förstås inom ramen för genusbaserade maktförhållanden.⁶⁶

I vissa fall kan teorier t o m ses som hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet, då hon bedöms på andra grunder än män. Kopplingen till kvinnans jämlikhet och ökad kriminalitet är också ett hinder, genom att jämlikhet framställs som något negativt. Problemet med teorier är

⁶⁰ Lindgren Sven-Åke, Om brott och straff, 1998, sid. 89 f

⁶¹ Heidensohn Frances, Women and Crime, 1996 sid. 45

⁶² a. a. sid. 47

⁶³ a. a. sid. 48

⁶⁴ a. a. sid. 106 ff

⁶⁵ Smart Carol, Law, Crime and Sexuality, 1995, sid. 39

⁶⁶ a. a. sid. 39

att de endast är teorier, och inte ser den enskilda människan bakom brottet. Det finns ingen teori som på ett tillfredsställande sätt förklarar kriminalitet, och i synnerhet inte skillnaden i mäns och kvinnans kriminalitet. En teori kan inte förklara så skilda brott som mord och snatteri. Enligt min åsikt begår kvinnan färre brott än män på grund av ansvar för barn och familj, och då hon stöts ut ur både familj och samhälle om hon begår brott.

10.3 Kvinnors brottslighet

10.3.1 Bakgrund

Om man kopplar kvinnors brottslighet med de olika teorierna om kvinnors kriminalitet kan man se att när det gäller grova brott mot person begås de i liten utsträckning av kvinnor. Detta skulle kunna kopplas till kontrollteorin och det faktum att kvinnor förlorar mer än män på att hamna i fängelse. Kvinnor förlorar i större utsträckning än män sin sociala status och sina familjer.

Brott mot förmögenhet begås i större utsträckning av kvinnor än brott mot person. Detta skulle man kunna koppla till könsrollsteorin och deltagandeteorin, då de numera har större tillgång till krediter och varuhus, och har dessutom numera större möjligheter att begå ekonomiska brott relaterade till sina arbetsplatser. Även brott som förfalskning kan kopplas till dessa teorier.

Kvinnor verkar ha lättare att begå brott som inte riktar sig mot person, utan begår i större utsträckning brott som drabbar företag, myndigheter o dyl. Straffen för dessa brott är ofta lindrigare än straffen för brott mot person, kvinnan riskerar därför inte fängelse i samma utsträckning som män. Och genom att inte begå brott med långa fängelsestraff minskar risken för att de skall förlora sina barn. Jag tror också att omsorgen om andra människor överhuvudtaget hindrar kvinnor från att i större utsträckning begå brott mot person.

Då de brott kvinnor begår oftast inte är av sådan art att de leder till fängelse, framstår många av de olika åtgärder som finns för att underlätta brottslingens kontakt med rättsystemet som hinder för kvinnan. Det är anmärkningsvärt att kriterierna för olika former av hjälp som, t ex offentlig försvarare har tillkommit i första hand för att tillgodose mäns behov hjälp.

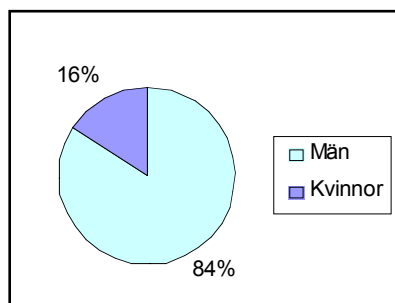
Kvinnors brottslighet har ökat sedan 1960 - talet. Ökningstakten är snabbare för kvinnor än för män. Kvinnor som lagförs är också allt mer belastade. Typiska kvinnobrott är snatteri, förfalskning, förskingring, bedrägeri, stöld och narkotikabrott, där snatteri är det mest typiska kvinnobrottet. Kvinnor döms i mindre utsträckning än män till frihetsberövande påföljder. I stället döms kvinnor till böter, villkorlig dom och skyddstillsyn. Åtalsunderlåtelse är också vanligare för kvinnor än för män.⁶⁷

Trots en ökning begår kvinnor betydligt färre brott än män. Jag väljer att använda mig av statistik av antalet lagförda personer för att visa på några olika siffror för att visa vilka brott kvinnor begår, och för att visa på skillnaderna mellan män och kvinnors brottslighet. De absoluta talen är även givna procentuellt, med åtföljande grafer för en lättare överblick. Det

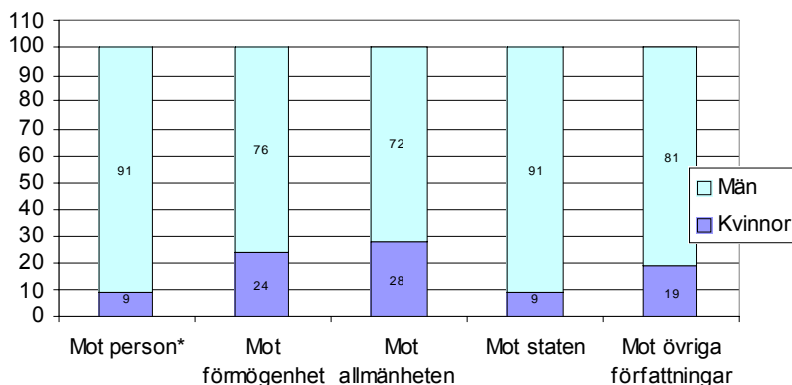
⁶⁷ Lindgren Sven-Åke, Om brott och straff, 1998, sid. 90 f

finns givetvis ett mörkertal som kan variera stort, då antalet brott begångna och antalet lagförda, inte är samma sak. Brotten jag visar är dels sådana som kvinnor till liten del begår, som t ex sexuella övergrepp och mord, och sådana brott där kvinnor begår förhållandevis många brott som snatteri och förfalskning.

1995 lagfördes 22 691 kvinnor, (16%), mot 118 816 män.⁶⁸ 1995 dömdes 836 kvinnor(6%) och 13 871 män till fängelse.⁶⁹ Påföljden på de brott som kvinnor begår, t ex snatteri har inte så stränga påföljder i straffskalan, som de brott som män företrädesvis begår, som stöld och misshandel.

Figur 1. Antal lagförda kvinnor och män i procent, 1995

Figur 2. Lagförda kvinnor och män för olika typer av brott i procent, 1995

10.3.2 Brott mot person, BrB 3-7 kap.

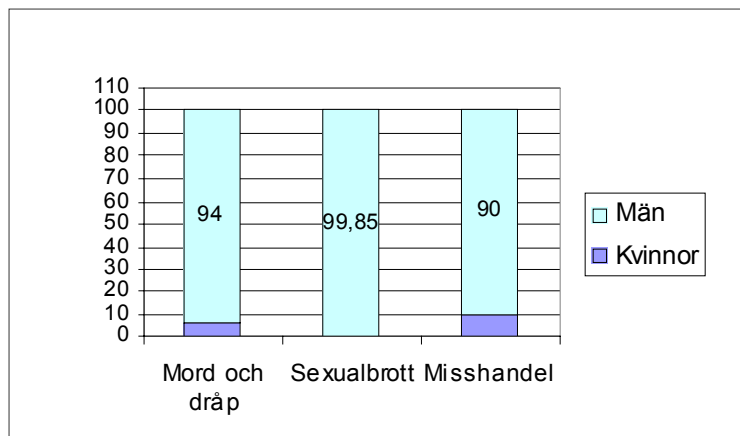
Denna grupp av brott består bland annat av mord, dråp, misshandel, och sexualbrott. 1 240 kvinnor (9%) och 12 485 män lagfördes för brott mot person 1995. 7 kvinnor (6%) och 117 män lagfördes för mord eller dråp. 1 kvinna (1,5 promille) och 665 män lagfördes för sexualbrott. För misshandel lagfördes 772 kvinnor (10%) och 8 036 män.⁷⁰ I sammanhanget kan nämnas att betydligt fler män än kvinnor misshandlas, men när offret är en kvinna är hon

⁶⁸ Kriminalstatistik 1995, Ulriksson Bo(red), Brottsförebyggande rådet, Brå rapport 1997:5, Fritzes, Stockholm, 1997, citeras Kriminalstatistik 1995, sid. 108 och 111, Procentberäkningen är en sammanslagning av antalet brott, (M+Q) och sedan har jag tagit kvinnans andel av det totala antalet och avrundat det till närmast hela procent, t ex $118\,816 + 22\,691 = 141\,507$, $22\,691$ av detta är 16%

⁶⁹ a. a. sid. 116 och 124

⁷⁰ a. a. sid. 108 och 111

oftast bekant med förövaren och misshandeln sker oftast inomhus. Om offret är en man, är han oftast obekant med förövaren och misshandeln sker utomhus.

Figur 3. Brotts mot person i procent, 1995

10.3.3 Brotts mot förmögenhet, BrB 8-12 kap.

Till förmögenhetsbrotten räknas bland annat snatteri, stöld, rån, bedrägeri och förskingring. För förmögenhetsbrott lagfördes 1995 33 987 män och 10 848 kvinnor (24%). Bland förmögenhetsbrotten är snatteri det brott som kvinnor oftast begår och där de i förhållande till andra brott är överrepresenterade. Män snattar dock mer än kvinnor. 1995 lagfördes 7 195 kvinnor (42%) och 10 135 män för snatteri.⁷¹

10.3.4 Brotts mot allmänheten, BrB 13-15 kap.

Mordbrand, förfalskning och mened räknas till brott mot allmänheten. 748 kvinnor (32%) och 1 622 män lagfördes för brott mot allmänheten 1995. 325 kvinnor (28%) och 845 män lagfördes för förfalskning, 1995.⁷²

10.3.5 Brotts mot staten, BrB 16-20 kap.

Till brott mot staten räknas bland annat brott mot allmän ordning, våld mot tjänsteman, brott mot rikets säkerhet och tjänstefel. För brott mot staten lagfördes 392 kvinnor (9%) och 3 899 män 1995.⁷³

10.3.6 Brotts mot övriga författningar

Till brott mot övriga författningar räknas, t ex brott mot trafikbrottslagen, vägtrafikförordningar, narkotikastrafflagen, varusmuggningslagen, skattebrottslagen och miljöskyddslagen. 1995 lagfördes 2 593 kvinnor (10%) och 22 522 män för brott mot trafikbrottslagen. För brott mot narkotikastrafflagen lagfördes 1995, 998 kvinnor (19%) och 5 166 män.⁷⁴

10.4 Invandrade kvinnors brottslighet

Detta kapitel har jag med som ett exempel på hur bemötande och attityder kan bidra till att invandrande kvinnor är överrepresenterade vad gäller snatteriibrott. Det faktum att man kan applicera de olika teorierna om kvinnlig kriminalitet på invandrade kvinnors brottslighet, så att

⁷¹ Kriminalstatistik 1995, sid. 108 och 111

⁷² a. a. sid. 109 och 112

⁷³ a. a. sid. 109 och 112

⁷⁴ a. a. sid. 109 och 113

man kan bortse från andra orsaker som, t ex fördomar och socioekonomiska faktorer är oroväckande men intressant. Teorier kan som i detta fallet vara ett hinder för invandrade kvinnors tillgång till rättssystemet.

Det går att koppla snatteribrottet hos invandrade kvinnor till flera av teorierna om kvinnlig kriminalitet. Könrollsteorin kan kopplas till snatteri, då många invandrade kvinnor får en ökad tillgång till varuhus och affärer än vad de hade i sina hemländer. Deltagandeteorin kan också användas då det kan vara så att vissa kvinnor får delta i samhället i större utsträckning i Sverige än vad de varit vana vid i sitt hemland. Utstötningsteorin passar också som förklaringsmodell, då många av de familjer som kommer till Sverige har förlorat allt, finns det kanske ingen annan utväg än att snatta det som behövs. Med kontrollteorin kan användas för att visa att kontrollen över kvinnan kanske minskar då hon flyttar till Sverige. I Sverige är det kanske endast mannen eller den närmaste familjen som kontrollerar kvinnan, inte hela samhället.

För mig är det helt fel att använda någon av teorierna då de enligt min mening fördunklar det faktum att en invandrad kvinna som snattar löper större risk att ertappas än en svensk kvinna, och att en invandrad kvinna ofta har det betydligt sämre ställt än en svensk kvinna och kanske kommer från en fattig by utan några moderniteter och hamnar här med allt vad den lyx kan innebära för frestelser.

Situationen för invandrade kvinnor, mer än för invandrade män, är att de tvingas leva på bidrag utan hopp om att någonsin få ett arbete. De vet att bara för att de är invandrare så kommer hon aldrig att bli helt accepterad i det svenska samhället, ett samhälle som dessutom har mage att kräva att hon betar sig som en svensk när hon hela tiden från samma samhälle behandlas som en paria.

Kvinnor står för en stor del av brottsligheten när det gäller snatteri. De står för en stor del av snatteriet, och det är intressant att se vad det kan bero på. Invandrade kvinnor (födda i annat land och folkbokförda i Sverige) är överrepresenterade i brottslighet i förhållande till svenska kvinnor. Den undersökning som jag använder mig av här är baserad på antal anmälda brott. Invandrade kvinnor är mer överrepresenterade i brottslighet jämfört med svenska kvinnor, än vad invandrade män är jämfört med svenska män. Nästan all överrepresentation hos de invandrade kvinnorna beror på deras överrepresentation vid butikstölder.⁷⁵

En kvinna av utländskt härkomst iakttas lättare och bevakas i större utsträckning och risken för att gripas ökar jämfört med en kvinna med svenskt utseende. De är mer påpassade än svenska kvinnor, då många kvinnor från andra länder, klär sig annorlunda och kanske har annan hudfärg än de flesta svenskor och därför inte smälter in i mängden.⁷⁶ De invandrade kvinnorna koncentrerar också sin brottslighet till butikstölder vilket också leder till överrepresentation. För butikstölder är överrepresentationen 3.5.⁷⁷ Uppklaringsprocenten är 75% för butikstölder, vilket gör att mörkertalen blir lägre än för andra brott och det innebär också att ett större antal som begår butikstölder riskerar att gripas. Det kan se ut som om fler brott

⁷⁵ Invandrares och invandrares barns brottslighet, En statistisk analys, Ahlberg Jan, Brottsförebyggande rådet, Brå rapport 1996:2, Fritzes, Stockholm, 1996, citeras Invandrares och invandrares barns brottslighet, sid. 65

⁷⁶ a. a. sid. 61

⁷⁷ a. a. sid. 47

begås när det gäller butiksstölder då så många grips, vilket kan jämföras med cykelstölder där upplklaringsprocenten endast är 2%.⁷⁸

10.5 Offerstatus

10.5.1 Kvinnans offerstatus

Kvinnan kommer ofta i kontakt med det straffrättsliga systemet som offer för våldsbrott och sexualbrott, och inte som brottsförövare. Brottsoffer skall, enligt FN:s deklaration om brottsoffers rättigheter från 1985 (General Assembly res. 40/34, annex) behandlas med hänsyn och respekt och skall ha rätt till rättsordningens skydd. Regeringen skall erbjuda brottsoffer materiell, social, medicinsk och social hjälp, vilket även skall kunna fås från andra samhällsorgan. Personal som i sin yrkesutövning kommer i kontakt med brottsoffer, t ex polis, rättsväsende och sjukvården, skall i sin utbildning lära sig förstå offrets behov.⁷⁹

Som offer finns vissa kriterier som avgör offerstatus. De kvinnor som inte uppnår kraven för att bli ett idealoffer behandlas sämre än de som lyckas bli det. Särskilt den börda som läggs på kvinnor som misshandlas av sina män gör att offerstatus är ett hinder för dem att få den tillgång på rättvisa som de har rätt till. Det ställs allt högre krav på hur ett brottsoffer skall vara för att erhålla offerstatus och för att anses som ett offer i behov av stöd och hjälp. Den norska kriminologen Nils Christie är en av dem som påpekar detta. Han tar upp hur gärningsmannen skall vara, och vilka egenskaper som ett brottsoffer behöver ha för att erhålla maximal offerstatus. Ett offer skall:

- utmärkas av svaghet
- vara ute i respektabelt ärende när angreppet sker
- befinna sig på en klanderfri plats
- gärningsmannen skall vara ond och stor
- gärningsmannen skall vara okänd
- offret måste ha ett tillräckligt inflytande för att kunna hävda det ovanstående och därmed erhålla sin offerstatus.⁸⁰

Kvinnan är ofta bekant med förövaren vilket diskvalificerar henne från att erhålla maximal offerstatus. Kvinnan uppfattas fortfarande som ett besvärligt offer, då hon inte uppfyller de ställda kraven på ett offer, och hon bemöts ibland med omdömen som ”hon får skylla sig själv” och ”varför lämnar hon inte sin man eller sambo”. Utöver att hon ofta är bekant med förövaren saknar hon många gånger dessutom det inflytande som krävs för att hävda sin rätt.⁸¹

Offerstatus bidrar till att olika grupper/personer i samhället ställs mot varandra och där de intar olika stark ställning. Man kan inte, enligt min åsikt, dela in offer i bättre och sämre, då man på så sätt ger vissa människor rätt att göra andra till offer och man ger dessutom offer olika

⁷⁸ Invandrares och invandrares barns brottslighet, Ahlberg Jan, Brå rapport 1996:2, sid. 29

⁷⁹ SOU 1995:60 Kvinnofrid, sid. 57

⁸⁰ Christie Nils, *The Ideal Victim*, ur Fattah Ezzat A, (red), *From Crime Policy to Victim Policy, Reorienting the Justice System*, MacMillan Press, London, 1986, citeras *From Crime Policy to Victim Policy*, sid. 18 ff

⁸¹ a. a. sid. 21

rättvisa. Här intar det annars så objektiva rättssystemet en subjektiv hållning till offer, vilket verkar vara helt i sin ordning när man utgår från ett manligt perspektiv.

10.5.2 Polis och åklagares syn på misshandlade kvinnor

Bemötande och attityder kan ses som hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet när olika representanter för detta rättssystem är bärare av dem. Kvinnovåldskommissionen gjorde en intervjuundersökning tillsammans med Lunds universitet, för att ta reda på hur polisers och åklagares syn på våld mot kvinnor såg ut. Syftet med undersökningen var att analysera hur polis och åklagare resonerade kring våld mot kvinnor, både som företeelse och som ärenden. Undersökningen presenterades i en rapport ”Motsträvighet som anomali i rättsväsendet”. Av studien framgår det att kvinnan ofta ses som en motsträvig person utifrån ett juridiskt synsätt, då hon ofta tar tillbaka sin anmälan eller inte anmäler mannen alls. Kvinnomisshandelsärenden beskrivs också som ”följetonger” då kvinnan ändrar sina uppgifter och ofta går tillbaka till mannen. Poliser upplever kvinnomisshandelsärendena som tröttsamma då de ofta inte leder till något resultat. Både åklagare och polis uppfattar kvinnan som blivit misshandlad, nästan som en potentiell medbrottsling. Man talar om att man fått ett erkännande från kvinnan, då hon erkänner att hon blivit slagen av mannen. Kvinnan kan även upplevas som en fiende under huvudförhandlingen, då hon inte riktigt går att lita på. När kvinnan inte är samarbetsvillig får rättsmaskineriet problem. Åklagare och polis menar att det inte är själva kvinnomisshandeln i sig som är problematisk, utan vad som gör den problematisk är att flera kvinnor är motsträviga i förhållande till den rättsliga processen. Hade kvinnan betett sig som en ”normal” målsägare bör göra hade dessa problem kunnat undvikas. Dessa motsträviga kvinnor stör arbetsrutinerna och orsakar irritation. Vad som gör att den misshandlade kvinnan är en anomali i rättssystemet är att hon är en målsägare som uppträder till förmån för den misstänkte.⁸²

Medling är det som sägs vara vanligast vid ”lägenhetsbråk”. Det är inte alltid klart att brott är begånget och då är medling ett sätt att få parterna att lugna ner sig. Polisen bedömer vilken potential en anmälan har för att gå hela vägen i rättsmaskineriet, kvinnor som är kriminella eller missbrukare anses som mindre seriösa målsägare då de inte uppfyller kraven på ”det oskyldiga offret”. Man ägnar inte lika mycket energi på dem som man anser vara ”olämpliga” som målsäganden. Särskilt hos polisen finns det de som använder sig av en ”offerskala”, där den mest hjälplösa och oskyldiga hamnar högst. En kvinna som misshandlas av en man som hon har en relation med anses som tvetydig som offer just på grund av den nära relationen. Desto mer beroende en kvinna är av sin man desto högre offerstatus får hon, därför får ofta invandrarkvinnor högre offerstatus, då de inte anses vara självständiga från sina män.⁸³

Kvinnans berättelse är viktig för åklagaren och om det inte finns någon annan bevisning blir det den avgörande faktorn. Ju grövre misshandel desto mer bevis finns det, då synliga skador kan dokumenteras. Åklagarna upplever det lättare att skriva av en lindrig misshandel utifrån en moralisk ståndpunkt. Ofta väljer åklagaren att driva ett åtal även om kvinnan tar tillbaka sin anmälan, särskilt om det beror på risk för repressalier mot kvinnan för att hon anmält. Då upplevs mannens hot mot kvinnan, som ett hot mot hela rättssystemet.⁸⁴ Vad gäller våldsbrott mot kvinnor så gjordes det 1997 19 093 anmälningar av misshandel mot kvinnor, av dessa

⁸² SOU 1995:60, Kvinnofrid, sid. 203 f

⁸³ a. a. sid. 204

⁸⁴ a. a. sid. 205

anmälningar var kvinnan bekant med förövaren i 14 629 fall, dvs i 77% av fallen. 30 kvinnor dödas varje år av män de levt med. 1 692 våldtäkter anmäldes 1997, 44 480 sexuella trakasserier och 11 471 fall av sexuella övergrepp, anmäldes samma år.⁸⁵

10.5.3 Stigmatisering av kvinnan som offer

Det finns också en annan sida av offerstatusen, som feminister har fört fram. Stigmatiseringen av kvinnan som offer för attacker från män, fyller en funktion av social kontroll av kvinnan, trots att det är män som löper störst risk att utsättas för våldsattnacker från andra män. Målet är inte att skydda kvinnan i större utsträckning, utan att upprätthålla rädslan och genusstrukturen i samhället. Underdånighet och beroende hos kvinnan är mannens lön och är en skrämseltaktik som fungerar väl. Myten om kvinnliga offer håller kvinnan borta från offentliga platser. I stället håller hon sig i hemmet under mannens kontroll - där hon löper störst risk för att bli ett offer.⁸⁶

10.6 Kvinnofrid

En av de största statliga utredningar som gjorts i Sverige om kvinnor och våld och sexuella övergrepp, är huvudbetänkande av Kvinnovaldskommisionen, SOU 1995:60 Kvinnofrid. Utredningen kan i sig ses som en åtgärd för att underlätta förståelsen av kvinnans villkor när det gäller våld och sexuella övergrepp. Olika förslag ges till åtgärder för att förbättra och förstå kvinnans villkor i rättssystemet vad gäller våld och sexuella övergrepp. Kvinnovaldskommisionens direktiv var att utifrån ett kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rörde våld mot kvinnor och föreslå åtgärder för att motverka sådant våld. Perspektiv som utgår ifrån de utsatta kvinnorna hade tidigare varit eftersatt. Man beaktade också orsakerna till varför kvinnor utsätts för våld.⁸⁷ Man gör en nästan heltäckande undersökning om kvinnan, våld och sexuella övergrepp. Teorier om vem som är offer och vem som är förövare går igenom, likaså brister i utbildning hos de yrkesgrupper som kommer i kontakt med kvinnor som utsätts för våld, förslag till ny lagstiftning och andra förändringar ges. Offerstatusen hos kvinnor som utsätts för våld i hemmet tas upp, polisens attityd mot dessa kvinnor likaså.⁸⁸ Socialtjänstens, kommunernas och ideella grupperns arbete med att hjälpa utsatta kvinnor likaså. Organisationer som jobbar med utsatta kvinnor och mansgrupper som jobbar mot våld finns med men det finns inte mycket som talar om hur en utsatt kvinna skall gå till väga för att få det stöd och den juridiska hjälp hon har rätt till. Utredningen redogör för kvinnovåld utifrån nästan alla perspektiv, men när det gäller kvinnans tillgång till rättssystemet saknas det både kommentarer och analyser om hur den ser ut. Mycket sägs om hur kvinnan blir bemött av olika myndigheter och av rättssystemet, vilken hjälp hon kan få av olika instanser, men inte mycket sägs om hur hon skall lyckas komma i kontakt med dessa instanser, hur hon skall veta var hon skall vända sig och vad hon har för rättigheter. Ingenstans ifrågasätts själva tillgången på rättvisa, i termer av tillgång till rättssystemet.

Utredningen som kvinnovaldskommisionen gjorde kan både i sig själv och i vad som framkommer i den ses som åtgärder för att förbättra kvinnans tillgång till rättssystemet, men

⁸⁵ http://www.roks.se/om_roks.htm

⁸⁶ Greer Germaine, *The Whole Woman*, Doubleday, London, Great Britan, 1999, sid 276

⁸⁷ SOU 1995:60, Kvinnofrid, sid. 49

⁸⁸ a. a. sid. 203 ff

det finns även en risk att man utreder och utreder och på så vis flyttar problemet längre bort från ursprungskällan. Risken med utredningar är också att de i första hand skall utgå från givna direktiv och på så vis styrs utredningen politiskt, vilket innebär att vissa problem helst skall undvikas och att lösningar på problem kommer att ligga i linje med de politiska värderingar som råder.

11 Lagstiftning som reglerar kontakten med rättssystemet

11.1 Inledning

I detta kapitel följer olika former av åtgärder som står till buds när en person av olika anledningar kommer i kontakt med rättssystemet som offer eller förövare, eller när en person behöver hjälp av rättssystemet för att få sin sak prövad. Jag gör ingen uppdelning av straffrätt och civilrätt.

11.2 Rätt till offentlig försvarare

Offentlig försvarare är en åtgärd som finns för att underlätta både för den misstänkta och rättssystemet, men kriterierna är snäva för att få en offentlig försvarare. Detta för att det skulle vara ekonomiskt och praktiskt omöjligt om alla misstänkta skulle ha en egen offentlig försvarare. Så inbyggt i dessa åtgärder finns hinder för att minska antalet personer som anses behöva offentlig försvarare.

Om en misstänkt är anhållen eller häktad skall en offentlig försvarare förordnas för den misstänkte om den misstänkte så önskar. Det är domstolen som utser offentlig försvarare, som nästan alltid är en advokat. På begäran skall offentlig försvarare också utses om den misstänkte är misstänkt för ett brott för vilket det är stadgat minst sex månaders fängelse, RB 21:3a. Endast om det föreligger särskilda skäl, kan en person som är misstänkt för ett mindre allvarligt brott få en offentlig försvarare utsedd.

De brott som kvinnor begår är oftast inte tillräckligt grova, för att en offentlig försvarare skall utses, vilket medför att kvinnor oftare än män står utan sådant stöd vid en rättegång. Behovet har tolkats utifrån ett manligt perspektiv och därmed har inte kvinnans behov beaktats. Givetvis vore det en enorm kostnad om alla personer som begått ett brott skulle erhålla en offentlig försvarare, men dagens system har inte tagit hänsyn till de olika villkoren för kvinnor och män. Om det hela tiden är så att kvinnan står utan offentlig försvarare måste kriterierna för offentlig försvarare ses över.

11.3 Målsägarbiträde

Som offer för ett brott kan man ibland ha rätt till målsägandebiträde. Målsägarbiträde finns för att underlätta och hjälpa särskilt utsatta personer. De som utsatts för brott som anses särskilt råa och obehagliga för den enskilde. När det gäller sexualbrott ger detta extra trygghet och stöd. För många kvinnor kan det kännas tryggt och positivt att ha ett eget ombud vid sin sida och inte bara förlita sig till åklagaren. Men för att erhålla ett målsägarbiträde krävs att man uppfyller vissa kriterier. Enligt 1 §, Lag (1988:609) om målsägandebiträde, skall när förundersökning inletts ett särskilt målsägande biträde förordnas om en person utsatts för brott enligt 6 kap BrB (sexualbrott) om det inte anses uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde. Brott enligt 3 kap BrB (brott mot liv och hälsa) eller 4 kap BrB (brott mot

frihet och frid) eller brott enligt 8 kap 5 § BrB (rån) eller 8 kap 6 § BrB (grovt rån) där fängelse kan följa, ger rätt till målsägarbiträde. Andra brott enligt brottsbalken där fängelse kan följa, kan ge rätt till målsägarbiträde, om det med hänsyn till målsägarens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att målsägaren har ett särskilt starkt behov av ett biträde. Staten står för kostnaderna för målsägarbiträdet.

Enligt 3 §, Lag om målsägarbiträde skall målsägarbiträdet tillvarata målsägarens intressen i målet och lämna hjälp och stöd åt målsägaren. Om inte åklagaren för målsägarens talan om enskilt anspråk med anledning av brottet skall målsägarbiträdet bistå målsägaren med detta.

11.4 Offentligt biträde

Offentligt biträde kan bli aktuellt vid vissa typer av mål och ärenden hos förvaltningsmyndighet eller förvaltningsdomstol. Personer som riskerar att tvångsomhändertas för vård eller personer som riskerar att utvisas, kan få offentligt biträde. Den myndighet som handlägger målet eller ärendet är också den som beviljar offentligt biträde.⁸⁹

11.5 Tolk

Möjlighet att erhålla tolk finns för alla som inte behärskar det svenska språket. Enligt RB 5:6 kan tolk anlitas om part, vittne eller annan skall höras inför rätten och inte behärskar det svenska språket. Även om en person är hörselskadad eller talskadad kan tolk anlitas. Även vid rådgivning och annan kontakt med advokat kan tolk behövas. Till vissa delar kan det ses som en juridisk hjälp i sig. Men tolken är inte alls någon juridiskt sakkunnig person och kan inte ge juridiska råd.

11.6 Juridisk hjälp

Advokatbyråer, juridiska byråer, polisstationer, domstolar, socialnämnder, fackföreningar och organisationer är några av de instanser som lämnar juridisk hjälp. Det stöd som samhället erbjuder är, bl a rådgivning, rättshjälp, offentlig försvarare, målsägarbiträde och offentligt biträde, men samhällets stöd är begränsat och/eller villkorat. Genom olika indragningar och begränsningar försvåras hela tiden möjligheten till hjälp, undantaget är målsägarbiträde som har tillkommit för att det har funnits ett stort behov av att stärka stödet för personer som utsätts för särskilt obehagliga brott. Möjligheterna till rättshjälp har försvårats, rättsskyddet i hemförsäkringen skall täcka det som samhället tidigare stod för. Detta innebär att kostnaden läggs över på den enskilde.

11.7 Möjlighet till rådgivning och råd

11.7.1 Domstolsverket

Domstolsverket ger ut en mängd broschyrer med tips och råd om hur rättegångsförfarandet fungerar och vad det innebär att t ex vittna i domstol. Broschyrer finns, bl a på domstolar och bibliotek. De översätts också till många olika språk

⁸⁹ Domstolsverkets informationsblad: Juridisk hjälp, sid. 11

11.7.2 Hos advokat

Om man har ekonomiska resurser är det bara att beställa tid hos en advokat som man tror kan vara den bästa just för det behov man har. För många kan det oavsett ekonomiska resurser vara ett svårt steg att ta, då ett besök hos en advokat inte är något man gör var dag. Enligt rättshjälpslagen 4 §, kan rådgivning lämnas av en advokat eller biträdande jurist i en rättslig angelägenhet i sammanlagt högst 2 timmar. Rådgivning lämnas mot en avgift som betalas till rådgivaren. Den som lämnar rådgivning får sätta ned avgiften till hälften om de ekonomiska förhållandena hos den rättssökande ger anledning till det. För att få rättshjälp är det obligatoriskt med en timmes rådgivning.

Exempel på rådgivningsärenden är frågor om samlevnad, skilsmässa, testamente, hyresfrågor och hur man överklagar beslut. Rådgivning kan ges i brottmål om man är misstänkt för brott men inte får en offentlig försvarare utsedd åt sig.⁹⁰

Advokatsamfundet har på prov startat en försöksverksamhet på flera orter i Sverige, kallad Pro Bono. Det är ett för advokater frivilligt uppdrag och innebär att advokater erbjuder gratis rådgivning i en kvart. De ger inga konkreta lösningar på problem, utan ger råd om hur man skall gå till väga och vem man skall vända sig till. Detta är en modell som för advokaterna närmare människor i behov av hjälp. Advokaterna för en mer utåtriktad verksamhet, det kan underlätta för den hjälpsökande att advokatbesöket ”avdramatiseras”, när man möts på ”neutral” mark som, t ex på ett bibliotek eller hos konsumentrådgivningen.⁹¹

11.7.3 Juridisk rådgivning utanför rättssystemet

Det finns möjligheter att få rådgivning hos bl a kvinnojourer och brottsofferjourer. Mer om det nedan under kap 14.6. När det gäller tvistemål finns det möjligheter att hos vissa organisationer erhålla rådgivning, t ex hos en fackförening. I vårdnadsfrågor finns familjerättsbyrån, som ger hjälp och råd. De sociala myndigheterna erbjuder också olika former av råd, stöd och hjälp. Studentjuristerna, bestående av juridikstuderande, erbjuder studenter juridisk rådgivning i enklare ärenden som, t ex berör hyresavtal och familjerätt. Det finns också möjligheter att få råd hos, t ex konsumentrådgivningen. Många intresseföreningar erbjuder också sina medlemmar rådgivning.

Det är svårt att erhålla praktisk hjälp när man inte vet var man skall vända sig. Och även om man vet var man skall vända sig är det fortfarande många som inte har råd att gå till, t ex en advokat. Att då vända sig till en organisation eller intresseförening kan vara den ända utvägen, för att få den hjälp som behövs, för att få veta vilka rättigheter och möjligheter man har.

11.8 Rättsskydd

11.8.1 Försäkringar

Rättsskydd ger den enskilde vissa möjligheter att driva ett tvistemål, men det är också upp till den enskilde att teckna en försäkring som ger denna möjlighet. Ekonomi och kunskap om att så är fallet är nödvändigt. Detta är hinder som för många kan vara nog så svåröverstigliga.

⁹⁰ Domstolsverkets informationsblad: Juridisk hjälp, sid. 4 ff

⁹¹ Konsumentrådgivningen, stadsbiblioteket i Borås

Rättshjälpen är subsidiär i förhållande till rättsskyddet, först gäller försäkringen och saknas sådan, kan i vissa fall, om särskilda skäl föreligger rättshjälp erhållas. Om det saknas ekonomiska möjligheter att teckna en rättsförsäkring eller om kunskapen om att en sådan behövs saknas, kan möjligheterna minska att få hjälp att driva ett tvistemål. Självrisken är 20% så det kan ändå kosta en hel del för den enskilde. Rättsskydd kan bara erhållas om en tvist har uppkommit, inte om det gäller juridisk hjälp i övrigt.

11.8.2 Förutsättningar för att erhålla rättsskydd

Alla de större försäkringsbolagen har liknande villkor för att erhålla rättsskydd. Jag kommer här att använda mig av de försäkringsvillkor som Folksam tillämpar.

Rättsskyddet i hemförsäkringen gäller för privatpersoner och händelser som de kan råka ut för i privatlivet. En tvist måste ha uppkommit för att täckas av rättsskyddet. Försäkringen gäller för tvister som kan prövas av tingsrätt, hovrätt eller Högsta domstolen. Även tvister som kan prövas av fastighetsdomstolen och vattendomstolen omfattas av rättsskyddet. Rättsskyddet gäller inte för tvister som endas kan prövas av administrativa myndigheter och domstolar som, t ex hyresnämnd, länsrätt, kammarrätt och regeringsrätt.⁹²

Vissa sorters tvister är dock undantagna från rättsskydd och täcks inte av försäkringen. T ex tvister som handläggs som s k småmål, där värdet på vad som yrkas ligger under ett halvt basbelopp. Undantagna är även tvister som har med äktenskapsskillnad eller upplösning av samboförhållanden att göra, och tvister som har med försäkringstagarens arbete eller annat förvärvsarbete att göra. Andra tvister där man inte har rätt till rättsskydd är de där försäkringstagaren är ägare, förare eller brukare av motorfordon, husvagn eller båt.⁹³

Man får rättsskydd om försäkringen gäller när tvisten uppkommer och den gällt oavbrutet i två år. Om försäkring tidigare funnits i annat bolag får man tillgodoräkna sig den. Skulle man inte ha haft försäkringen i två år kan den ändå gälla om händelsen som ligger till grund för anspråket inträffat efter det att försäkringen trätt i kraft. Likaså kan man få rättsskydd om försäkringen inte gäller men om den gällde då händelsen för anspråket uppkom.⁹⁴

11.8.3 Spridningen av rättsskyddsförsäkringar

I propositionen 1996/97:9 tar man upp hur spridning av rättsskyddsförsäkringar ser ut, det visar att man inte varit omedveten om frågan. Den statistik som används i propositionen är från 1992 -1993. Av denna statistik framgår det att ca 5 % av alla hushåll saknade hemförsäkring.⁹⁵ Vissa grupper saknade i större utsträckning än andra hemförsäkring. 14 % av de ensamstående småbarnsföräldrarna saknade hemförsäkring. 19 % av de utländska medborgarna och 22 % av de yngre barnlösa saknade hemförsäkring. Av de som ägde sin bostad, var det få som saknade hemförsäkring, men av dem som bodde i hyresrätt, saknade 11 % hemförsäkring. Bara bland de ensamstående framgår det vilket kön det är på personen. Ensamstående män saknar i större utsträckning än ensamstående kvinnor hemförsäkring.⁹⁶ Att

⁹² Folksams försäkringsvillkor för Hem & Villa, sid. 50

⁹³ a. a. sid. 51

⁹⁴ a. a. sid. 51 ff

⁹⁵ Vilket i siffror var ca 280 000 personer mellan 16 – 84 år

⁹⁶ Prop. 1996/97:9 Rättshjälpslagen, sid. 86 f

ensamstående män i större utsträckning saknar hemförsäkring kan bero på att kvinnor om de har ekonomisk möjlighet prioriterar sådana saker som skyddar hem och barn.

Enligt min mening är det inte alls lyckat att genom försäkringar ge möjlighet att få sin sak prövad. Försäkringsbolagen får överta en roll som tidigare legat på staten. Försäkringar som ett sätt att få tillgång till rättvisa är inget att eftersträva.

11.9 Rättshjälp

11.9.1 Skillnader mellan rättshjälp och rättsskydd

”Rättshjälp är en social förmån finansierad av skattemedel medan rättsskyddet bygger på ett avtal mellan försäkringsbolaget och försäkringstagaren och finansieras av försäkringstagarna som kollektiv.”⁹⁷ Det finns vissa skillnader i hur de två systemen tillämpas, rättsskydd kan endast fås för en uppkommen tvist medan rättshjälp kan ges för en rättslig angelägenhet. Det går inte att få ett avtal upprättat med hjälp av rättsskyddet, men det omfattas av rättshjälp. Men i de flesta fall kommer rättshjälp även att nekas någon som önskar få hjälp med att upprätta ett avtal.⁹⁸

11.9.2 Förutsättningar för att få rättshjälp

Rättshjälp är subsidiär till rättsskydd och kommer bara ifråga om den rättssökande inte har rättsskydd. Det finns ett flertal kriterier som måste vara uppfyllda för att kunna få erhålla rättshjälp enligt rättshjälplagen (1996:1619). Det är den rättssökande som måste ansöka om rättshjälp enligt 3 § rättshjälplagen. Enligt 6 § rättshjälplagen, får rättshjälp beviljas en fysisk person, vars ekonomiska underlag inte överstiger 210 000 kr. Med ekonomiskt underlag avses enligt 38 §, den beräknade årsinkomsten hos den rättssökande med hänsyn tagen till underhållsskyldighet, förmögenhetsförhållanden och skuldsättning. Underhåll för barn innebär att den sökande kan dra av 15 000 kr för vart barn dock inte mer än 75 000 kr. Om betalningsförmågan är väsentligen nedsatt eller ökad på grund av skuldsättning eller förmögenhetsinnehav eller annan omständighet, skall den beräknade inkomsten jämkas och skäligt belopp dras av eller läggas till.

Enligt 7 § rättshjälplagen får rättshjälp beviljas om den rättsökande behöver juridiskt biträde utöver rådgivning och detta behov inte kan tillgodoses på annat vis. Om hjälp genom offentlig försvarare eller offentligt biträde kan komma ifråga, får inte rättshjälp beviljas.

I 8 § rättshjälplagen framgår det också att rättshjälp får beviljas endast om angelägenheten är av sådan art och betydelse, tvistemålets värde och omständigheterna i övrigt är sådana att det är rimligt att staten bidrar till kostnaderna.

Om den sökande har en rättsskydds-försäkring eller liknande rättsskydd som omfattar angelägenheten får rättshjälp inte beviljas, enligt 9 § rättshjälplagen. Saknar den rättssökande rättsskydd, men med hänsyn till sin ekonomi och försäkrings-skydd i övrigt borde haft ett sådant skydd, får rättshjälp bara beviljas om det finns särskilda skäl med hänsyn till angelägenhetens art och betydelse för den rättssökande.

⁹⁷ Prop. 1996/97:9 Rättshjälplagen, sid. 87

⁹⁸ a. a. sid. 87 f

I 10 § rättshjälpslagen tas de områden upp där rättshjälp inte får beviljas. Bl a får inte rättshjälp beviljas för upprättande av självdeklaration, äktenskapsförord, testamente eller gåvohandling. Inte heller för bouppteckning enligt 20 kap. ÄB beviljas rättshjälp. Detsamma gäller angelägenheter som rör skuldsanering, bodelning i annat fall än klander av bodelning och fastighetstaxering.

För att rättshjälp skall beviljas när det gäller angelägenheter som rör äktenskapsskillnad, underhåll till barn och angelägenheter som rör tullar, skatter och avgifter, krävs det enligt 11 § rättshjälpslagen, att särskilda skäl föreligger.

Enligt 15 och 16 §§ rättshjälpslagen betalar staten, när rättshjälp har beviljats kostnaderna för rättshjälpsbiträde för högst 100 timmar. Staten står även för kostnader för bevisning vid allmän domstol, AD och Marknadsdomstolen.

11.9.3 Begreppen borde och särskilda skäl

Enligt 9 § i rättshjälpslagen framgår det att den som saknar rättsskyddsförsäkring, men som med hänsyn till sitt övriga försäkringsskydd och personliga och ekonomiska förhållanden i övrigt borde haft en rättsskyddsförsäkring, inte skall få rättshjälp.

Borde - regeln som rättshjälps utredningen lade fram i SOU 1995:81, fick mycket kritik och flera remissinstanser var negativa till den, bl a JUSEK, Konsumentverket, Advokatsamfundet och LO. De ansåg att en borde - regel skulle kunna innebära att många skulle bli utan rättshjälp och att gränsdragningsproblem skulle uppstå.⁹⁹

Regeringen var medveten om att många saknar rättsskyddsförsäkringar och att dessa svagare grupper måste tas hänsyn till. Därför ansåg man att människor som lever under sådana omständigheter att de inte har råd att försäkra sig, även fortsättningsvis bör få rättshjälp. Exempel på sådana personer som står utan rättsskydd, men som bör få rättshjälp är, bl a de som saknar hem, t ex de som vistas på anstalt, sjukhus eller utomlands, även personer som nyss flyttat hemifrån, personer med språkproblem, små ekonomiska resurser och andra sociala problem hör till dem som bör ha rätt till rättshjälp om de inte har råd att teckna rättsskyddsförsäkring. Här säger regeringen också att ”Självfallet kan det aldrig bli fråga om att neka rättshjälp till den som avstått från försäkring för att få råd med mat och kläder till sig själv eller sina barn.”¹⁰⁰ Regeringen fick också igenom att det skulle framgå av lagen, att ekonomiska och personliga omständigheter i övrigt skall beaktas när borde - regeln iakttas. Man kan enligt regeringen inte anse att de ovan nämnda grupperna borde vara försäkrade. Regeln syftar till att få människor att inte förändra sitt försäkrings beteende, inte till att stänga ute människor.¹⁰¹

När det gäller särskilda skäl lade betänkandet, SOU 1995:81 fram ett förslag på synnerliga skäl, vilket regeringen och flera remissinstanser som, t ex AD, Stockholmstingsrätt och Kammarrätten i Göteborg tyckte var väl snävt. Istället ansåg de att särskilda skäl borde räcka

⁹⁹ Prop. 1996/97:9 Rättshjälpslagen, sid. 98

¹⁰⁰ a. a. sid. 99

¹⁰¹ a. a. sid. 100

för rättshjälp skall kunna beviljas. Då de som inte har råd att teckna en rättsskyddsförsäkring bör få rättshjälp, finns särskilda skäl regeln mer med som en utväg om det skulle uppstå fall där det skulle anses stötande att inte ge rättshjälp. Ett exempel på detta är om en åklagare inte kan bistå ett brottsoffer och målsägarbiträde inte beviljas, då kan det finnas möjligheter för staten att ge rättshjälp. Likaså tvister när barn är inblandade.¹⁰² Det verkar som regeringen här mer har sin ”image” i åtanke än människors välbefinnande.

11.9.4 Konsekvenser för den enskilda

Förarbetena till ny rättshjälpslag ger intrycket av att alla som inte har råd att teckna en rättsskyddsförsäkring täcks in av lagen. Det finns dock fortfarande svåra gränsdragningsproblem, som t ex när en ekonomisk situation skall anses vara sådan att den innebär att det kan anses försvarligt att någon rättsskyddsförsäkring inte har tecknats? När anses något som stötande, och vems kriterier skall vara avgörande, rättens eller allmänhetens? Då villkoren för rättshjälp oavsett vilken ekonomisk situation man är i gör det svårt att få hjälp i alla fall, kommer många att falla på den sidan som har ”fel ärende” När en kvinna behöver dra, t ex en vårdnadstvist inför rätten kan hon inte det om hon inte har råd till det. Rättshjälpen täcker oftast inte den sortens ärende och försäkringen kanske inte heller gör det. Kommer kvinnan i fortsättningen att vara tvungen att ”förlora” för att hon inte har råd att få sin sak prövad. Detta är ett problem som bara blir större och större. Medling och andra åtgärder passar kanske ibland vid familjetvister, men om kvinnan t ex blivit utsatt för övergrepp av sin man, är hon kanske inte tillräckligt psykiskt stabil för att klara av en eventuell medling.

När kostnaderna för att driva process stiger blir desto färre människor hjälpta. En större del av befolkningen är inte berättigade till rättshjälp. De flesta som inte är berättigade till rättshjälp kan inte själva bekosta den hjälp de behöver. För en enskild part innebär de höga kostnaderna för en process att parten förlorar sin rätt till rättvisa.¹⁰³ Man skall dessutom för att få rättshjälp veta att man har rätt till det och själv vara aktiv och uppsökande. Inte alla människor klarar av det. Det är en rättighet som kräver en aktiv handling och det krävs att det överhuvudtaget är en sak som man kan processa om.

Begränsad hjälp finns som tidigare nämnts att få från, bl a ideella organisationer, kommuner, fack och konsument rådgivningen. Tillgängligheten är ojämn och påverkas av brist på resurser. Den höga kostnaden för att få hjälp att driva en process har medfört att ett ökat antal personer driver sina egna processer. Vilket i sin tur skapar problem både för dem själva och rätten. Särskilt i de högre instanserna, där rättegången inte alls är anpassad för att drivas utan ombud.¹⁰⁴

11.9.5 En undersökning om tillgängligheten till rättshjälp

Rättssociologen Thomas Mathiesen tar i sin bok ”Rätten och samhället” upp resultaten från en rättshjälpsundersökning som utfördes i Norge, av Eskeland och Finne 1971, ”Rettshjelpsundersøkelsen 1971”. Jag har inte hittat någon annan undersökning än denna som tar upp tillgängligheten till rättshjälp, så därför väljer jag att använda denna undersökning trots

¹⁰² a. a. sid. 101

¹⁰³ Kelly David & Slapper Gary, Sourcebook on English Legal System, Cavendish Publishing Limited, London, 1996, citeras härefter, English Legal System, sid. 229

¹⁰⁴ Kelly David & Slapper Gary, English Legal System, 1996, sid. 234

att det är en andrahandskälla, då jag anser att innehållet av undersökningen är mycket intressant. Jag har förgäves försökt att finna undersökningen i original men inte lyckats. I denna undersökning tittade man på hur människors benägenhet att använda sig av rättshjälp såg ut om de själva fick ta kontakt med en rättshjälpsbyrå eller om de blev uppsökta av personal från en rättshjälpsbyrå. Två grupper utsågs, den ena bestod av människor i tre hyreshus i en statsdel i Oslo som var dåligt underhållna. De boende var arbetare och många var socialbidragstagare. Per brev informerades hushållen om undersökningen och om att de skulle få besök för att få hjälp med att lösa sina problem av juridiskt art. Den andra gruppen bestod också av människor boende i tre hyreshus i samma område med liknande social struktur som den första gruppen. Per brev informerades dessa hushåll om att de var välkomna att uppsöka ett rättshjälpskontor. Den första gruppen som fick hembesök fick aktiv hjälp att hitta problem och hjälp med att lösa dem juridiskt. Många var helt okunniga om de rättigheter som de faktiskt hade och om de visste att de hade rätt visste de inte hur de skulle gå till väga för att få rätt. Av 91 hushåll fick man fram 230 problem. Problem som gällde allt från bostaden, skatter och bidrag. 20 av 22 fall till skattemyndigheten slutade med en positiv utgång, även ansökningar av olika bidrag gav resultat, 48 av 70 sådana ansökningar gav positivt resultat. I den andra gruppen, som blivit ombedd att uppsöka rättshjälpskontoret, blev resultatet nedslående, endast 4 personer kom dit. Resultatet från undersökningen kan sägas vara att för att människors problem skall blottläggas krävs det en intensiv jakt för att finna dem. Det framgår att den traditionella rättshjälpens och advokatarbetet inte når ut till de som är i stort behov av hjälp. Advokater framstår ofta som främmande och inte tillhörande den miljö som den hjälpbehövande tillhör, vilket verkar avskräckande.¹⁰⁵

Enligt min åsikt visar denna undersökning att oavsett vilka åtgärder som finns för att underlätta och hjälpa människor, är bristen på kunskap om både åtgärder som kan komma i fråga och vilka rättigheter som ger rätt till åtgärder stora hinder för att människor skall få den tillgång till rättssystemet och den rättvisa de har rätt till. Traditionellt juristarbete är inte byggt på uppsökande verksamhet, utan tvärtom - den hjälpsökande skall ta kontakt med jurister. Resultatet blir att de med kunskap och pengar, d v s de med makt, har betydligt större möjligheter att få sin sak prövad än de som kanske behöver ha sin sak prövad.

12 Jämställdhetslagen

12.1 Lagens ändamål

Jämställdhetslagen är en form av av skyddslagstiftning som används för att försöka förbättra kvinnans villkor på arbetsmarknaden. Jämställdhetslagen är en lag som för många kvinnor ses som ett viktigt framsteg för kvinnorna. Kanske har den också ett större värde som symbol än som en faktiskt fungerande lagstiftning för att förbättra kvinnors villkor på arbetsmarknaden. Det framgår av målparagrafen 1 §, att jämställdhetslagen främst skall syfta till att förbättra kvinnors villkor i arbetslivet. Trots att jämställdhetslagen är könsneutral, så definierar man kvinnan som den svaga parten, därmed hamnar kvinnan i underläge med en gång. Det är en lagstiftning som används sparsamt och där den vanligaste utgången är ”talan avslås”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Mathiesen Thomas, Rätten i samhället, 1991, sid. 39 ff

¹⁰⁶ Dahlberg Anita, Jämställdhetslagen som paradox och dekonstruktion, ur Nordborg Gudrun (red), Tretton kvinnoperspektiv, 1995, sid. 33

Enligt Eva-Maria Svensson finns det två typer av skyddslagstiftning. En form av skyddslagstiftning är, t ex när en konsument skyddas gentemot en starkare part. Den starka parten är i detta fallet närvarande. Skyddslagstiftningen finns här till för att förändra styrkeförhållandet mellan parterna. Den svagare parten ges genom rättsliga medel möjlighet att hävda sin rätt. Medan den starkare parten åläggs skyldigheter som minskar dennes makt. En annan form av skyddslagstiftning som inte i någon större utsträckning förändrar parternas relation och där relationen dessutom inte är synlig, är diskrimineringsförbud. Här skyddas individen genom att det är förbjudet att diskriminera. Det finns diskrimineringsförbud som förbjuder diskriminering av en person på grund av bland annat, kön, ras och trosbekännelse. När det gäller kön får det finnas positiv särbehandling både för män och kvinnor.¹⁰⁷ Sedan 1 maj 1999 gäller diskrimineringsförbud på arbetsplatsen även handikapp och sexuell läggning. Skyddslagstiftning som utformas som diskrimineringsförbud, har till uppgift att skydda eller stärka grupper av individer eller en enskild individ, som av rätten anses vara svaga, diskriminerade, underordnade och i behov av skydd. Sådan skyddslagstiftning har enligt Svensson inte till uppgift att förändra positionerna mellan parterna. Könneutralitet upprätthålls formellt i skyddslagstiftning, vilket framstår som paradoxalt när det just är kön som skall skyddas från diskriminering. Jämställdhetslagen definierar kvinnan som underordnad och svag i arbetslivet. I 1 § står det att lagen siktar till att förbättra främst kvinnornas villkor i arbetslivet.¹⁰⁸

12.2 Jämställdhetslagens uppbyggnad

”Jämställdhetslagen bygger,..... på jämförelser mellan två storheter - de två könen - men i avsikt att de ska behandlas lika, inte olika.”¹⁰⁹ Å ena sidan skall man bortse från en hierarkisering av dikotomierna, och å andra sidan är det de normer som gäller för anställning, arbetsorganisation och lönesättning som lagen utgår ifrån i sin likabehandling. Detta trots att normerna vuxit fram i ett av män skapat förvärvsliv, för och av män. Ett förvärvsliv som präglats av hierarkisering och sexualisering.¹¹⁰

Förbudet mot indirekt könsdiskriminering är enligt Anita Dahlberg märkligt, när man kan se kvinnans generellt sämre villkor på arbetsmarknaden, som indirekt diskriminering. Den svenska jämställdhetslagens diskrimineringsförbud accepterar bara jämförelser på individuell nivå inte på en generell nivå. Det krävs att en jämförelse görs mellan en manlig och en kvinnlig anställd, utom vid omplacering och uppsägning, där det inte krävs en jämförelse med en person av det motsatta könet. ”Förbud mot indirekt diskriminering ska skydda och tillgodose en person vars förhållande inte följer de dominerande normer som utvecklats för heltidsarbetande män.”¹¹¹ Indirekt diskriminering är när en kvinna ”missgynnas för att hennes förhållanden är typiska för kvinnor”,¹¹² Exempel på indirekt diskriminering är när en gravid kvinna förbigås vid anställning, eller när hon som deltidsarbetande inte får de förmåner som heltidsarbetande har. Det typiska för kvinnor anses som atypiskt och accepteras endast när det uppgår och

¹⁰⁷ Svensson Eva-Maria, Skyddslagstiftning - för vem? Ur Feministiskt Perspektiv, Tema - Juridik, nr 2-98, sid. 35 f

¹⁰⁸ Svensson Eva-Maria, Skyddslagstiftning - för vem? Ur Feministiskt Perspektiv, Tema - Juridik, nr 2-98. sid. 36

¹⁰⁹ a. a. sid. 37

¹¹⁰ a. a. sid. 37

¹¹¹ Dahlberg Anita, Jämställdhetslagen som paradox och dekonstruktion, ur Nordborg Gudrun (red), Tretton kvinnoperspektiv, 1995, sid. 37

¹¹² a. a. sid. 38

förändras till det typiska, det typiska för män.¹¹³ Indirekt diskriminering är enligt Anita Dahlberg en lokution som kan ses som ett ”erkännande av att rätten bygger på att rättigheter utvecklats ur och på mäns villkor”.¹¹⁴ Arbetsrätten har i första hand utvecklats civilrättsligt, utvecklad som en självförvaltningsform mellan arbetstagare och arbetsgivare som de två parterna. Där en heltidsarbetande man inom tillverkningsindustrin varit normen för arbetstagarparten. Modeller har utvecklats mellan parterna för beslut, konfliktlösningar och inflytande. Med lagstiftning som sedan 70 - talet växt fram har kollektivavtalen och samarbetet förstärkts och skyddats.¹¹⁵

Ett offentligt regelverk har kommit till för att skydda den anställde som den svagare parten, t ex arbetsmiljölagen och jämställdhetslagen. I avtal och förhandlingar återfinns en ganska enhetlig grupp med arbetstagare som till övervägande del är icke utländska, heltidsarbetande män som har en ganska hög status.¹¹⁶

Arbetsrätten är bekönad, då både lagstiftning och kollektivavtal utformats av och för män. Den offentligt rättsliga lagstiftningen har utvecklats på en något mer könsdifferenserad politisk arena. Enligt Dahlberg kan man se ”arbetsrätt och offentlig rätt som en dikotomi, bekönad och hierarkisk”.¹¹⁷ Denna dikotomi kan användas för att förklara varför jämställdhetsavtal är dåliga och varför det finns ett motstånd mot att använda arbetsmiljölagen vid diskriminering på arbetsplatserna, något som enligt Dahlberg kunde ha gjorts långt innan tillkomsten av jämställdhetslagen. Oviljan att se sexuella trakasserier som en form av könsdiskriminering och den defensiva praxis som utvecklats vid användandet av jämställdhetslagen, kan förklaras utifrån dikotomin mellan arbetsrätt och offentlig rätt.¹¹⁸

12.3 Positiv särbehandling

Jämställdhetslagen och positiv särbehandling uppfattas både av allmänheten och bland jurister som en fördel för kvinnan, som ger kvinnan förmåner framför mannen. Får en kvinna jobbet framställs det som om mannen inte fick jobbet för att han hade fel kön. Det framställs som en negativ särbehandling av mannen när kvinnan ges positiv särbehandling, när det egentligen handlar om att kompensera kvinnan för att mannen redan åtnjuter positiv särbehandling på grund av att han är man. Männens positiva särbehandling för att de är män osynliggörs därmed. Den positiva särbehandling som inte är rättsligt reglerad är ett problem, då kriterier som ålder, kontaktnät och kön, inte är en del av den rättsliga erfarenheten som är utgångspunkten för den positiva särbehandling som är rättsligt reglerad. Om det varit synligt hade ordvalet kompensatoriska åtgärder för en ofta förekommande faktisk särbehandling passat bättre, enligt Eva-Maria Svenson, som även frågar sig om det sätt som valts för att uppnå jämställdhet är effektivt.¹¹⁹

¹¹³ a. a. sid. 37 f

¹¹⁴ a. a. sid. 38

¹¹⁵ a. a. sid. 38

¹¹⁶ Dahlberg Anita, Jämställdhetslagen som paradox och dekonstruktion, ur Nordborg Gudrun (red), Tretton kvinnoperspektiv, 1995, sid. 38

¹¹⁷ a. a. sid. 39

¹¹⁸ a. a. sid. 40

¹¹⁹ Svenson Eva-Maria, Skyddslagstiftning - för vem? Ur Feministiskt Perspektiv, Tema - Juridik, nr 2-98, sid. 38

13 Socialtjänsten

Kommunerna har på papperet mycket att erbjuda sina invånare. När en person eller en grupp med människor har det svårt, finns det många möjligheter för kommunerna att ge hjälp och stöd. För många människor är socialtjänsten en garanti att det finns en yttersta utväg, där hjälp kan fås. Enligt socialtjänstlagen har kommunerna ett ansvar för sina medborgare, men socialtjänstlagen är bara en målinriktad ramlag. Vissa angivelser finns som kommunerna måste uppfylla. Socialtjänsten kan erbjuda kvinnan en mängd olika åtgärder när hon är i behov av stöd och hjälp. Alltifrån ekonomisk och praktisk hjälp till rådgivning. Vad som troligtvis hindrar många kvinnor är rädslan och skammen att vända sig till en sådan instans - rädslan att bli av med barnen, och skammen över att det blir känt att hon, t ex blir slagen. Att hamna i register och journaler är också avskräckande. De åtgärder som socialtjänsten kan erbjuda är ofta inte heller allmänt kända. Om man inte tidigare har varit i kontakt med myndigheter drar många sig för att vid, t ex misshandel söka deras hjälp.

Socialtjänstlagens 2 §, 3 §, 5 § och 8 § är exempel på paragrafer som täcker in stöd, rådgivning och annan hjälp som grupper och individer kan behöva. Detta är målsättningar som är beroende av det ekonomiska läget i kommunen.

Enligt socialtjänstens biståndsparagraf 6 §, 6 b § och 6 g §, kan en kvinna som varit eller är utsatt för våld ha rätt till bistånd. Det kan gälla skyddat boende, rådgivande och stödjande samtal. Men det kan också vara att få hjälp med att förmedla kontakter till myndigheter och frivilliga organisationer som, t ex kvinnojouren. Stöd vid kontakt med polismyndigheten och med rättsväsendet kan erbjudas av socialtjänsten. Ny bostad är också något som socialtjänsten kan bistå kvinnan med.¹²⁰ Misshandlade kvinnor som inte har varit i kontakt med socialtjänsten tidigare känner inte till att de har rätt till hjälp av samhället, att socialtjänsten är skyldig att bistå med stöd och hjälp av olika slag. Allmänhetens kunskap om och förtroende för socialtjänsten ligger på en låg nivå. Den grupp kvinnor som socialtjänsten möter är de som redan tidigare på grund av, t ex missbruk eller ekonomiska problem varit i kontakt med socialtjänsten.¹²¹

Kommunerna måste vara tillgängliga för att bistå kvinnor som utsatts för våld. Socialjouren fungerar olika i landet beroende på hur kommunen ser ut. Det är stora skillnader mellan de olika kommunerna när det gäller att tillhandahålla social jour. En femtedel av alla kommuner har ingen beredskap under jourtid, d v s under kvällar och helger då många kvinnor utsätts för övergrepp i hemmet.¹²²

Sedan 1950 - talet har familjerådgivning bedrivits i Sverige, med inriktning på par som bor tillsammans och har barn. Familjerådgivning syftar till att paret skall få hjälp att lösa konflikter, kriser och problem som de har i sin relation, för att de skall kunna fortsätta leva tillsammans. Vid separation skall familjeterapin leda till att underlätta konsekvenserna av separationen, särskilt med tanke på barnen.¹²³

¹²⁰ SOU 1995:60, Kvinnofrid, sid. 117

¹²¹ a. a. sid. 119

¹²² a. a. sid. 120 f

¹²³ a. a. sid. 124 f

Enligt 12 a §, har primärkommunerna en lagstadgad skyldighet att erbjuda familjerådgivning till dem som begär det. Primärkommunen kan antingen tillhandahålla familjerådgivningen själv eller genom att teckna avtal med andra familjerådgivare knyta dem till sin verksamhet.

Samarbetssamtal kan man själv begära att få även om tvisten inte gått till domstol. Även tingsrätten kan anse att parterna i en vårdnadstvist bör lösa sina problem med hjälp av samarbetssamtal. Om samtalen leder till att parterna kommer fram till en lösning, så att en vårdnads utredning inte behövs, meddelas detta till tingsrätten.¹²⁴

Beroende på resurser finns det en hel del åtgärder att tillgå hos socialtjänsten, men det största hindret som jag ser det för att dessa åtgärder skall få önskad effekt är det faktum att de inte är allmänt kända och det negativa "rykte" som myndigheter har. Man är rädd att de skall lägga sig i privatlivet.

14 Alternativa åtgärder

14.1 Definition av alternativa konfliktlösningsmetoder

Det finns en hel del alternativa förslag och konkreta åtgärder för att komma till rätta med en del av de hinder kvinnan står inför när hon behöver rättssystemet. Dessa alternativa åtgärder fungerar både inom och utom rättssystemets jurisdiktion. Gemensamt för dessa åtgärder är att de i större utsträckning utgår från kvinnans behov, då de i större utsträckning syftar till att nå en tillfredställande lösning än att se till att en part skall vinna och dessutom försöker de utjämna skillnaderna mellan olika starka parter.

Genom alternativa konfliktlösningsmetoder erbjuds en annan form av lösningar på konflikter än de traditionella, vilket kan ge ytterligare möjligheter att lösa problem på ett smidigare sätt än genom rättegång. Alternativa konfliktlösningsmetoder kan definieras som - metoder för att lösa frågor som kan avgöras av en normal rättslig process, utan att använda sig av den vanliga rättsliga processen. Här inkluderas medling och andra icke bindande förfaranden. Processande och skiljedom ingår inte. Enklare uttryckt - konfliktlösningsmetoder utan tvång. Alternativa konfliktlösningsmetoder anses ofta vara sådana som används utanför rättssystemet och där rätten saknar jurisdiktion.¹²⁵ Men i många fall inbegrips även ett antal olika metoder till konfliktlösningsmetoder som, t ex skiljedom och ombudsmän när man talar om alternativa konfliktlösningsmetoder. Allt utom den "vanliga" processen.

14.2 Partsförhållande

För att rättegångssystemet skall fungera smidigt oavsett om det gäller brottmål eller civilmål, är grundtanken att alla parter är representerade av en juridiskt bevandrad person. Och inte själva lägger sig i.¹²⁶

Rättssystemet bygger på falska premisser enligt Marilyn French, då den rättsliga doktrinen anser att partsförhållanden leder till rättvisa och att konflikter mellan två parter endast berör två parter. Endast när två parter är jämställda kan ett partsförhållande gynna rättvisa och

¹²⁴ Domstolsverkets och Socialstyrelsens gemensamma informationsblad: Att skiljas när man har barn, sid. 15 f

¹²⁵ Kelly David & Slapper Gary, English Legal System, 1996, sid. 276

¹²⁶ Smart Carol, Feminism and the Power of Law, 1989, sid. 11

jämställdhet. Partssystemet visar sig särskilt inom straffrätten vara orättvist. French ser det som ett spel som man kan vinna eller förlora, där det goda vinner eftersom segraren bestämmer vad som är gott. Hon gör en jämförelse med de vattenprover som man utsatte misstänkta häxor för förr i tiden. Ett mirakulöst ingripande behövs för att bevisa att den åtalade är oskyldig. De rika, med både pengar och jurister löper mindre risk för att åtalas, och skulle de åtalas, löper de mindre risk för att dömas, än den obemedlade.¹²⁷

Enligt Eva-Maria Svensson föreställer vi oss att rätten består av fria jämlika personer som ingår avtal med varandra och passar därför endast in på sådana förhållanden. Relationer som inte är av ett sådant slag tycks inte lämpa sig för rätten. Föreställningen verkar normerande och förhindrar att det ojämlika maktförhållandet mellan män och kvinnor beaktas. Flera forskare framställer idag äktenskapet som ett avtal, vilket ger kvinnor två fördelar; en vetenskaplig referensram som synliggöra och problematiserar makt- och arbetsfördelningen i äktenskapet och genom att rättsligt framställa äktenskapet som ett avtal kan man påverka attityder och det går att använda rätten för att utjämna maktrelationerna mellan parterna.¹²⁸

Metoder att lösa olika tvister utanför domstolen kan ha många fördelar det är inte alltid som ett ärende är så enkelt att det finns en sida som har rätt och en sida som har fel. En domstol måste alltid döma, det går inte att ge lite rätt till båda parter i samma fråga. Många områden som kan regleras rättsligt passar egentligen dåligt in rättssystemet. Konflikter mellan, t ex affärsbekanta, grannar och familjemedlemmar, borde kanske inte lösas i rätten utan på andra sätt. Den formella strukturen hos lagar och rätten, är inte anpassad att skapa långsiktiga lösningar som parterna kan leva med för lång tid framåt.¹²⁹

14.3 Medling

Medling är en konfliktlösnings process som innebär att en neutral medlare hjälper parterna att nå en gemensam lösning. Den har ingen rättskraft. Företag använder sig gärna av skiljedomar och andra uppgörelser då de har råd att betala och då de kan hålla innehållet i uppgörelsen hemligt. Alternativa konfliktlösningar används inte ofta vid civila processer då de inte berättigar till rättsskydd eller rättshjälp. Tillgång till rättvisa måste innebära en ökad tillgång till alternativa konfliktlösningsmetoder. Kvinnan kan i många fall dra nytta av att inte låta en konflikt leda till rättegång, det kan vara psykiskt lättare, snabbare, och det finns möjligheter till kompromisser som inte vore möjliga vid en rättegång. Men det finns också en risk med att kvinnan kommer att använda sig av medling, hon kommer många gånger att anses som den svaga parten och medling ger inte den insyn som en offentlig rättegång ger, kvinnan kan därför kanske lättare övertalas eller köras över av en starkare part även om medlaren skall vara neutral. Kompromisser är bara bra om de sker på lika villkor. Om en part anses vara svag och mindre förmögen att driva sin rätt kommer medling att leda till mindre rättvisa än en rättegång.

14.4 Grupptalan

Grupptalan skulle kunna leda till att kvinnors möjligheter att använda sig av jämställdhetslagen skulle kunna förbättras, vilket skulle vare en åtgärd för att öka kvinnors tillgång till rättssystemet. Grupptalan innebär att en person kan föra talan för en hel grupp utan

¹²⁷ French Marilyn, *Bortom Makten*, 1985, sid. 441

¹²⁸ Svensson Eva-Maria, *Genus och rätt*, 1997, sid. 239 f

¹²⁹ Kelly David & Slapper Gary, *English Legal System*, 1996, sid. 273

rättegångsfullmakt, och där hela gruppen omfattas av domens rättskraft. För att kunna föra en grupptalan krävs det att gruppen har liknande eller gemensamma frågor som lämpar sig för att avgöras på en gång. Grupptalan har varit vanligast i ”common law” länder som, t ex England, där kallas det ”class action” eller ”representative action”.

En offentlig utredning tillsattes för att se om Sverige också skulle kunna införa grupptalan. Betänkandet 1994:151 kom fram till att så var fallet. Men än så länge har inte grupptalan institutet införts i Sverige. Jag tänker inte här gå närmare in på institutet grupptalan, utan nöja mig med att ta upp det i samband med vad betänkandet yttrade angående grupptalan och jämställdhetslagen.

I betänkandet SOU 1994:151 förespråkar utredarna att det bör finnas en möjlighet till grupptalan även vid diskrimineringsstvister enligt jämställdhetslagen.

Grupprättegång är ändamålsenligt för att förbättra det processuella rättsskyddet, när anspråk är likartade eller gemensamma. Man förespråkar en pluralistisk lösning, så att talan skall kunna föras, antingen av gruppmedlem, organisation eller JämO. Om fler ges möjlighet att verka vid sidan om varandra och tillsammans, skulle förutsättningarna för att diskrimineringsförbudet får större gehör i arbetslivet öka.¹³⁰ När Anita Dahlberg ser på företeelser i den moderna rättsbildningen, har hon funnit exempel på dekonstruktiva ansatser. Grupptalan ser hon som ett sådant exempel. Hon jämför med hur kollektivavtalet bröt med 1800-talets ideella fiktion och individualitet och enskilda individers rättighetsmonopol. Hon menar att idag kan grupptalan ses som ett brott mot de gamla fiktionerna utifrån könsmissiga obalanser.¹³¹

14.5 Ideella organisationer

Ideella organisationer spelar en stor roll för kvinnor som utsätts för könsrelaterade övergrepp. Mycket av den hjälp som de erbjuder kan ses som åtgärder för att underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet. Socialt arbete utfört av frivilliga organisationer är ett viktigt komplement till den offentliga sektorn. Kvinnojourerna spelar en stor roll när det gäller stöd till utsatta kvinnor. Även brottsofferjourerna kommer i kontakt med kvinnor som utsatts för könsrelaterade övergrepp.¹³² Idag fungerar de ideella organisationerna som ett mycket viktigt komplement till statliga institutioner. När resurser dras in när fler människor är i behov av hjälp och avstånden mellan olika grupper ökar blir denna tillgång allt viktigare.

14.5.1 Kvinnojourer

Sedan 1978 har det funnits kvinnojourer i Sverige och idag finns det ca 130 stycken, spridda över hela landet. Flertalet kvinnojourer är organiserade i ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige, som bildades 1984, 1997 var 109 kvinnojourer medlemmar i ROKS. Som riksorganisation har ROKS statligt stöd. De olika kvinnojourerna arbetar ideellt och har i vissa fall kommunalt stöd. ROKS är en ideell, partipolitiskt och religiöst obundet förening, som verkar mot förtryck och våld mot kvinnor, samt för kvinnans frigörelse och jämställdhet. Som opinionsbildare och remissinstans skapar ROKS debatt och påverkar beslutsfattare.

¹³⁰ SOU 1994:151 Grupprättegång, del A, sid. 53

¹³¹ Dahlberg Anita, Jämställdhetslagen som paradox och dekonstruktion, ur Nordborg Gudrun (red), Tretton kvinnoperspektiv, 1995, sid. 41

¹³² SOU 1995:60 Kvinnofrid, sid. 157

Kvinnomisshandel, våldtäkt, incest, könshandel och pornografi är enligt ROKS de yttersta och synliga konsekvenserna av kvinnoförtrycket i samhället. Kvinnojourerna erbjuder praktisk och psykologiskt stöd åt hjälpsökande kvinnor. Att kunna erbjuda hjälpsökande kvinnor ett skyddat boende är något av det viktigaste. Vissa jourer kan erbjuda stödgrupper och samtalsgrupper. Många kvinnojourer kan erbjuda juridisk rådgivning. Kvinnojourerna stöder kvinnornas kontakt med olika samhällsorgan och rättsväsendet.¹³³ Man kan se kvinnojourerna som en länk mellan kvinnorna och rättssystemet i många fall, vilket innebär att kvinnans tillgång till rättssystemet underlättas.

ROKS erbjuder inte lesbiska kvinnor som blivit utsatta för övergrepp någon hjälp. Även om en lesbisk kvinna uppenbart är kvinna uppfyller hon inte de kriterier som krävs för att anses vara ett offer enligt ROKS kriterier. Våld mellan kvinnor passar inte in i ROKS förklaringsmodeller om varför kvinnor utsätts för våld. ROKS har en negativ inställning till att verka för att lesbiska kvinnor skall kunna erbjudas hjälp. De kvinnoorganisationer som inte är anslutna till ROKS håller däremot tillsammans med RFSL¹³⁴ på med ett samarbetsprojekt, där bl a material skall tas fram som är anpassat även till lesbiska kvinnor.¹³⁵

Av 1997 års statistik som gäller för 101 av de 109 medlemsjourerna, framgår det att de hade 23 732 samtal från kvinnor. 5 219 samtal från närstående och anhöriga och 8 517 kontakter med myndigheter. 1 239 kvinnor och 1 041 barn bodde på kvinnojourerna i sammanlagt 50 646 nätter.¹³⁶

14.5.2 Brottsofferjourer

1980 startades brottsofferverksamhet i Malmö, brottsofferjourernas riksförbund bildades 1988. 1997 fanns 107 brottsofferjourer spridda över hela Sverige. Brottsofferjouren är religiöst och opolitiskt obunden organisation som arbetar ideellt för människor som utsatts för brott. De ger stöd och upplysning till brottsoffer och hjälper till vid kontakter med myndigheter och försäkringsbolag. Vid behov ställer de upp som stöd vid rättegångar. Brottsofferjouren arbetar med att föra fram brottsoffrens svåra situation och tillvarata deras intresse. De arbetar aktivt när det gäller förbättring av lagstiftning, eller när det gäller införandet av ny lagstiftning som gynnar brottsoffer. För införandet av, t ex målsägarbiträde och besöksförbud arbetade brottsofferjourerna mycket aktivt.¹³⁷ Brottsofferjourerna fungerar liksom kvinnojourerna som en länk mellan den hjälpsökande och rättssystemet, genom att de bistår med sakkunskap, råd och hjälp.

Det utvecklas också brottsofferjourer som är knutna till olika ideella organisationer. RFSL har, t ex en egen brottsofferjour där homosexuella personer kan få hjälp och stöd av kunnig och insatt personal som själv är homo - eller bisexuell.¹³⁸

¹³³ http://www.roks.se/om_roks.htm

¹³⁴ Riksförbundet för sexuellt likaberättigande

¹³⁵ RFSL:s kongress i Borås 19 mars 1999

¹³⁶ http://www.roks.se/om_roks.htm

¹³⁷ http://www.10.skandia.se/ideer/brottsoffer_jouren.htm

¹³⁸ Kom Ut, Nr 2, 1999, Årgång 20, sid.13

Del 3 Analys och slutsats

15 Analys

15.1 Hinder och åtgärder

Rättssystemets struktur och dess inbyggda hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet är inte något som uppstått genom medvetna handlingar eller någon ordning som är till för att hindra kvinnors tillgång till rättssystemet. Dessa hinder är inget medvetet mål, utan ett resultat av att rättssystemet är en produkt av och för män, där kvinnans behov inte har beaktats. De flesta former av åtgärder som finns för att komma till rätta med dessa hinder går ut på att försöka anpassa kvinnan till rättssystemet, inte på att försöka förändra rättssystemet. Dessa åtgärder kan ibland istället ha en negativ effekt då de befäster kvinnans position som den svaga parten, och därmed bidrar till att hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet består, vilket bl a framgår av kapitel 12 om jämställdhetslagen.

Många hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet är svåra att se, det är inte förrän man ser helheten som man inser att kvinnan står inför en mängd olika hinder. Sådana faktorer som bemötande och attityder är svåra att upptäcka. Dessa är faktorer som för kvinnan kan innebära att hon behandlas sämre just p g a att hon är kvinna, eller en viss sorts kvinna - t ex prostituerad. Det är inte lätt att genom åtgärder förändra attityder – kunskap är det enda sättet att öka kompetensen om kvinnans villkor.

Jag anser att de hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet också finns inbyggda i de åtgärder som tillkommit för att komma till rätta med dessa hinder, då de flesta åtgärder bygger på samma principer som det övriga rättssystemet, d v s de utgår från mannens synsätt och behov. De befintliga medlen för att åtgärda hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet utgår inte från kvinnors behov och bygger inte på kvinnors erfarenhet, vilket innebär att de inte effektivt kan åtgärda hindren. För att kunna åtgärda hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet måste man ha kvinnan som utgångspunkt.

Många av de hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet bygger på det faktum att det är kvinnan som i första hand drabbas av de strukturella maktskillnader som finns mellan könen. De åtgärder som införs för att komma till rätta med dessa hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet erbjuder endast lösningar på ett individuellt plan. Genom att försöka lösa strukturella problem med individuella lösningar, kommer man aldrig att kunna komma till rätta med de strukturella problemen. Hindren för kvinnan kommer därmed att bestå och åtgärderna för att komma till rätta med hindren kommer att befästa kvinnan som den svaga parten.

15.2 Feministisk jurisprudence

Den feministiska jurisprudencen har inte i någon större utsträckning tagit upp kvinnans tillgång till rättssystemet. Men genom att peka på olika problem för kvinnan när hon kommer i kontakt med rättssystemet, har den feministiska jurisprudencen bidragit med att ge förutsättningar till förståelsen av kvinnans situation i förhållande till rättssystemet, och därmed underlättat arbetet med att försöka åtgärda hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet.

Kvinnan som offer och kvinnan som anomali i rättssystemet studeras en hel del inom den juridiska jurisprudenten, men frågan om varför den feministiska jurisprudenten inte tar upp kvinnans tillgång till rättssystemet i någon större utsträckning kan jag inte besvara i denna uppsats, varken litteraturen jag läst eller de slutsatser jag kan dra från materialet ger mig några svar på den punkten.

15.3 Marknadsanpassning av rättssystemet

Desto mer makt marknaden har, desto större chanser har den att få igenom sina önskmål. Människorna inom rättssystemet har alltid stöttat de med mest makt. Marknaden har enorma resurser för att genom olika former av lobbying propagera för förändringar. Hela samhället utgår mer och mer från framgång och profit, företag blir nationella och multinationella, och ju starkare dessa grupper är ju mer inflytande har de. Sambandet mellan utbildning och företag blir starkare. Universiteten välkomnar kapital från företagen och företag kan på så sätt till viss del styra vilka kurser som skall ges vid universten. Som jag ser det är marknadens och kvinnornas behov helt olika. Och desto mer rättssystemet marknadsanpassas desto större blir hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet.

Som visats i kapitel 5 talar marknaden maktens språk, ett språk som företrädesvis talas av män, ett språk som rättssystemet förstår väl. Rättssystemet har alltid tjänat makten, ju starkare marknadens makt blir desto större inflytande får marknaden på rättssystemet och desto mindre blir kvinnans inflytande. Marknaden har stor framgång med sin lobbying, politiker och rättssystemet svarar snabbt på marknadens önskemål. Även själva rättssystemet arbetar allt mer utifrån marknadens principer, effektivitet, lönsamhet och rationalitet har blivit honörsord inom rättssystemet. Kvinnan som anomali i rättssystemet befästs och skyddslagsstiftning blir rättssystemets lösning för att ”passa in” kvinnan i rättssystemet.

15.4 Makt och kunskap

Nordborg påpekar i kapitel 6 att det inte är förrän kvinnors och barns verklighet anses juridiskt relevanta som juridikens kön kan förändras. Denna förändring skulle kunna leda till att rätten blir tillgängligare för kvinnan.

Foucault menar att människor accepterar befintliga hierarkier och lagar för att de inte upplevs som endast negativa, och Eva-Maria Svensson påpekar hur betydelsefull rättens normerande verkan är för våra tankar. När Svensson studerar makt belyser hon hur ensidig rätten är ur ett genusperspektiv, och hur människor accepterar rättens genus (manliga perspektiv) som naturligt. Den s k neutrala lagstiftningen ger även rätt till de som redan har makt. Denna samhällsordning är stabiliserande, och en samhällsordning kan inte ändras ofta och hastigt för då skulle den förlora i legitimitet. Men denna inneboende acceptans av rättens uppbyggnad, utifrån ett manligt perspektiv, är ett inneboende hinder för alla åtgärdsförslag. Alla försök till förändringar av den rådande kontextuella objektiva sanningen ses som ett hot mot den rådande ordningen, vilket innebär att försök att ändra på maktstrukturen som en åtgärd för att förbättra kvinnans tillgång till rättssystemet är svårt att genomföra.

Bristen på makt är ett stort hinder för kvinnan överlag, inte bara när det gäller hennes relation till rättssystemet. Denna brist på makt försvarar hennes möjligheter att förändra strukturen

och ge henne tillträde till det hon idag saknar. Som framgår av kapitel 6 är det inte helt lätt att identifiera makt. Makt är mer än något annat en subjektiv upplevelse, de som inte har makt märker sin maktlöshet dagligen, medan de med makt inte tänker på att de har den. Samhället gör allt för att behålla de maktstrukturer som finns. Makt upplevs ofta som hierarkisk, där mannen anses mer värd. Jag håller med Carol Smart om att de gamla makthierarkierna och därmed även juridiken och juristernas makt ökar. Den allt mer ökande legaliseringen av vardagslivet är ett tecken på att rättssystemets makt ökar.

Som visas i kapitel 6 utgår maktutredningens direktiv från ett resurstänkande, man gör ingen koppling mellan kvinnors strukturellt lägre sociala status och problem med demokrati och styrning, utan man gör frågan om kvinnors lägre sociala status till ett problem med resurssvaga medborgare. Maktskillnader mellan könen görs till en social fråga och istället för att se till varför kvinnor har socialt lägre status utgår man från att så är fallet. Man ger sken av att det är kvinnans fel som inte räcker till istället för att se att det är fel på systemet. Det vore politiskt självmord att ta itu med maktfrågan mellan könen, vilket innebär att maktfrågan mellan könen aldrig kommer att lösas så länge man hela tiden gör den till något annat, man gör ett strukturellt problem till ett individuellt problem. Detta kommer igen även i lagstiftningen, t ex jämställdhetslagen. Kvinnan drabbas om och om igen av att politikerna inte vill och vågar se att många av de problem som kvinnor har i samhället beror på att hon, på både ett strukturellt och ett individuellt plan, har mindre makt än mannen.

Som framgick av kapitel 7 hör makt och kunskap ihop, de som har makt har också makt över kunskapen. De som har tillgång till makt och kunskap får också tillgång till alla de fördelar detta innebär, inklusive tillgång till rättssystemet. Kvinnor som strukturellt och individuellt har mindre tillgång till makt och kunskap än de flesta män, stöter på fler hinder och har mindre tillgång till de fördelar som kommer med tillgång till makt och kunskap, vilket innebär att de också har svårare att få tillgång till rättssystemet.

Rättssystemet anses vara objektivt, men rättssystemets objektivitet och kunskap baseras på ett manligt perspektiv och kan därför sägas bygga på manlig subjektivitet. Kvinnans perspektiv, erfarenhet och kunskap anses vara subjektiv och har litet inflytande på rättssystemet. Många av de hinder som missgynnar kvinnan när hon kommer i kontakt med rättssystemet består av attityder och bemötande, attityder och bemötande som grundar sig på en oförståelse av kvinnlig erfarenhet. Om rättssystemet tog hänsyn till kvinnans erfarenhet och verklighet skulle attityderna och bemötandet gentemot henne förbättras. Det kan inte vara rimligt att rättssystemet till stora delar utgår från ett manligt perspektiv, där bara ett köns kunskap anses objektivt.

15.5 Juristutbildningen

I kapitel 8 diskuteras juristutbildning, där jag fann att juristutbildningen i stort sett saknar ett kvinnoperspektiv, vilket bidrar till att rättssystemet ser kvinnan som en anomali. Under utbildningens gång bekräftar många av de attityder gentemot kvinnan som senare innebär att kvinnan kommer att behandlas som den svaga parten och en anomali, t ex när hon inte uppnår maximal offerstatus eller då hon begår brott. Ett genusperspektiv behövs genomgående inom juristutbildningen, både för att de kvinnliga studenterna skall kunna identifiera sig med kvinnor i det övriga samhället, och för att rättssystemet på sikt skall kunna tillvarata kvinnors behov.

Även kvinnliga jurister skulle gynnas av detta och ha större möjligheter att vara både kvinna och jurist och inte bara jurist. Om fler kvinnliga jurister intresserade sig för kvinnors problem skulle möjligheterna öka för att påverka rättssystemet på områden viktiga för kvinnan.

15.6 Kvinnan som förövare och offer

Som framgått tidigare av kapitel 10.2 finns det olika teorier som på olika sätt försöker förklara kvinnlig kriminalitet. Ingen av dessa teorier kan på ett entydigt sätt förklara varför kvinnor blir kriminella eller snarare varför de inte blir kriminella. De olika teorierna ser kvinnor som en homogen grupp. Om man ser till invandrade kvinnor kan man använda flera förklaringsmodeller och teorier, som ingen av dem löser några problem, utan i stället leder till att de verkliga problemen inte kommer fram, så som t ex socioekonomisk status. Teorier kan också användas som ett argument för att inte öka jämställdheten, då flera teorier visar, att ju mer jämställd kvinnan blir, och desto mer hon vistas utanför hemmet, ju mer kriminell blir hon.

Varför kvinnan inte begår brott i samma utsträckning som män är den intressanta frågan när man tittar på kvinnlig kriminalitet. Själv tror jag att kvinnans omsorg om andra spelar en stor roll till varför kvinnan inte begår brott i samma utsträckning som män. Likaså rädslan att förlora barn och familj och rädslan för samhällets attityder gentemot kvinnliga brottslingar, tror jag avhåller många kvinnor från att begå brott. Kvinnor begår som visats i kapitel 10.3 ovan, betydligt färre brott än män, särskilt när det gäller brott mot person. Kvinnan förekommer därför mindre ofta som förövare i rättssystemet, och därför är rättssystemet inte anpassat efter kvinnliga förövare. Rättssystemets attityder och bemötande gentemot kvinnliga förövare är ett hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet. De olika åtgärder som finns för att underlätta kontakten mellan förövare och rättssystemet utgår från mäns behov, och kvinnans val av brott utgör ett hinder för hennes tillgång till bl a offentlig försvarare.

Bemötandet och attityder mot kvinnliga offer är ett hinder för deras tillgång till rättssystemet. När kvinnan förekommer i rättssystemet är det oftast som offer för brott. Hur hon kommer att bemötas beror på vilken offerstatus hon har, om hon t ex är prostituerad eller en kvinna som misshandlas av sin man, är chansen stor att hon hamnar långt ner på offerstatusskalan. Om hon däremot är en skör gammal dam som slås ned av en främmande man på gatan, är chanserna stora att hennes offerstatus blir hög. Stigmatisering av kvinnan som offer visar hur attityder kan styra kvinnans beteende, alltifrån klädval till de platser hon vågar besöka.

Kvinnofridsutredningen är en åtgärd i sig för att se till att kvinnan får råd, hjälp och sakkunskap, och för att öka förståelsen för misshandlade kvinnor. Den är en upprättelse för den misshandlade kvinnan. Utredningar kan medföra förändringar av gällande rätt, ny lagstiftning, bättre förståelse, attityder, åsikter, och bemötande. En utredning kan också bidra till att överbrygga motstånd mellan olika myndigheter när man ser varandras arbete. Problemet med utredningar är att de arbetar efter vissa direktiv, givna efter den politiska sammansättningen i landet. Stämpeln utredning ger dem en legitimitet, men de blir sällan allmänlektyr. De är ämnade för dem som redan är insatta i ämnet.

15.7 Lagstiftning som reglerar kontakten med rättssystemet

Som offer för t ex sexualbrott och grova våldsbrott finns möjligheten att få ett målsägarbiträde förordnat, en åtgärd som särskilt gynnar kvinnor som utsatts för sexualbrott. Målsägarbiträde

infördes för att personer som utsatts för obehagliga brott skulle ha någon som företräder dem vid en rättegång. Vissa kriterier måste uppfyllas som visats tidigare i kapitel 11.3, men lagen kan ses som en åtgärd för att underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet.

Som framgick av kapitel 11.4 ovan, kan förövare av vissa brott ha rätt till en offentlig försvarare. Möjligheterna för att få en offentlig försvarare är en åtgärd som i första hand gynnar manliga förövare, då de i större utsträckning begår den typ av brott som ger rätt till en offentlig försvarare. Kriterierna för vilka brott som skall ge rätt till en offentlig försvarare baseras på manliga förövarers behov. Genom att inte ta hänsyn till kvinnliga förövarers behov kommer många kvinnor inte att kunna utnyttja denna åtgärd utan kriterierna för en offentlig försvarare blir i stället ett hinder.

Det är ekonomiskt och praktiskt omöjligt att alla skall ha en offentlig försvarare, men som det är nu hamnar kvinnan helt utanför när man bortser från hennes behov. Hindret är att man över huvudtaget inte har tänkt på kvinnan. Det är absurt att kvinnan sällan har rätt till offentlig försvarare eftersom hon begår fel typ av brott.

Rättsskydd kan ses som en åtgärd för att underlätta kontakten med rättssystemet. Men för att ha rätt till rättsskydd måste man ha tecknat en försäkring. Som visades i kapitel 11.8 finns det en mängd olika kriterier som måste uppfyllas för att man skall ha rätt till rättsskydd. Många ärenden som jag tror särskilt kvinnor skulle behöva ha hjälp med ingår inte i försäkringen, t ex äktenskapsskillnad, upplösning av samboförhållande o dyl. Inbyggt i försäkringen finns alltså en mängd hinder för att rättsskyddet skall kunna anses som en effektiv åtgärd för att underlätta kontakten med rättssystemet. Andra hinder är också att man behöver ha kunskap om att man behöver teckna en försäkring, och om man har kunskapen om att man behöver en försäkring måste man ha råd att teckna den. Rättsskyddet ger försäkringsbolagen ännu mer makt, och jag är orolig för det inflytande som försäkringsbolagen, som en del av marknaden har över tillgången till rättssystemet. Politiskt så ser rättsskyddet bra ut, och man får medborgarna att tro att de har något som alltid skyddar dem.

Rättshjälpen är subsidär till rättsskyddet och kommer endast i fråga när den rättssökande inte har rättsskydd. Som framgick av kapitel 11.9 finns det ett antal kriterier som skall uppfyllas för att ge rätt till rättshjälp. Många av de ärenden som kvinnan skulle behöva hjälp med täcks inte av rättshjälp även om hon uppfyller kriterierna för att ha rätt till rättshjälp. Rättsskyddet kommer ju i första hand så rättshjälpslagen är ju inte tänkt att användas mer än i undantagsfall. Det skulle inte se bra ut om samhället inte skulle kunna erbjuda rättshjälp, men jag anser att rättshjälpslagen snarare hjälper politikernas image, än medborgarna. Medborgarna ser både rättsskyddet och rättshjälpen som en trygghet, som lagstiftningar som finns för att underlätta för människor när de behöver hjälp av rättssystemet.

Människor behöver mer kännedom om vad de har för möjligheter att få sin sak prövad eller för att få juridisk rådgivning, därför behövs fler åtgärder i form av uppsökande verksamhet för att öka tillgängligheten till, t ex rättshjälp, sociala myndigheter och pro bono verksamheter, men hur man skall nå ut till behövande är ett problem. Kriterierna för vem som skall uppsökas är svåra att bestämma. Risken finns att sociala skillnader blir mer accentuerade om endast vissa

områden eller grupper kommer i fråga. Om man vänder sig till t ex en förort med utslagna eller invandrare, pekar man ut vissa grupper som svagare.

15.8 Jämställdhetslagen

Jämställdhetslagen är en form av skyddslagstiftning vilket framgick av kapitel 12. Lagen är en åtgärd för att försöka förbättra kvinnans villkor i arbetslivet. Jämställdhetslagen kan anses viktig som en symbol, då den uppmärksammar att det finns problem, men den ger även sken av att man försöket åtgärda den obalans mellan könen som finns på arbetsmarknaden.

Jämställdhetslagen utgår från att arbetsmarknaden inte är jämställd, där kvinnan är den svaga parten som behöver hjälp för att uppnå jämställdhet. Syftet med jämställdhetslagen är inte att ändra på maktbalansen mellan könen, utan syftet är att kvinnan skall kunna anpassas till ett system som är skapat av och för mannen. Enligt Anita Dahlberg är ett förbud mot indirekt diskriminering ett erkännande av den ensidighet med vilken arbetsrätten är uppbyggd.

Jämställdhetslagen befäster därmed positionerna på arbetsmarknaden, kvinnan är undantaget och mannen är normen. Som en åtgärd för att rättsligt förbättra kvinnans villkor på arbetsmarknaden har jämställdhetslagen på pappret uppnått en hel del, men samtidigt så befästs det rättsligt att kvinnan är en anomali i arbetslivet, vilket i sin tur kan försvåra för kvinnan. I vissa fall kan jämställdhetslagen bli ett hinder för kvinnan, då det är hon som framstår som den besvärliga parten som skall tas hänsyn till. Jämställdhetslagen löser inte det ojämlika förhållandet mellan den svaga parten (kvinnan) och den starka parten (arbetsgivaren), utan försöker bara få kvinnan att passa in på en redan etablerad arbetsmarknad. Svensson visar på skillnaden mellan jämställdhetslagen och konsumentköpslagen som på ett mer strukturellt plan försöker förändra styrkepositionerna mellan konsument och försäljare.

Jämställdhetslagens diskrimineringsförbud accepterar endast jämförelse på individuell nivå, vilket visar att lagen inte är ämnad att förändra de strukturella skillnaderna på arbetsmarknaden. Jämställdhetslagen kan ses som ett hinder för strukturella förändringar på arbetsmarknaden.

15.9 Socialtjänstlagen

De sociala myndigheterna kan bidra med en mängd olika åtgärder för att underlätta för medborgarna, vilket framgick av kapitel 13 ovan. Problemet är att den hjälp och stöd som de sociala myndigheterna kan erbjuda inte alltid är tillgänglig. Socialtjänstlagen är en målinriktad ramlag vilket innebär att en kommuns ekonomiska status avgör vad de har råd med.

Medborgarnas kännedom om de sociala myndigheternas möjligheter att bistå med råd och hjälp är också bristfällig, behovande vet inte vad de har rätt till. Rädslan för att stigmatiseras som "socialfall" är också stor, liksom rädslan för att myndigheterna skall lägga sig i ens privatliv. När det gäller barnen finns alltid rädslan för att stämplas som en "dålig mor" och därmed riskera att bli fråntagen vården om barnen. Socialtjänstlagen skulle kunna åtgärda en mängd av de hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet om kommunerna bara hade levt upp till den, och om medborgarna hade haft vetskap om vad lagen innehåller.

15.10 Alternativa åtgärder

I kapitel 14 visas hur alternativa åtgärder ses som ansatser till att förnya och förbättra rättssystemet så att det blir mer jämlikt, så att olika hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet kan underlättas. Genom att använda alternativa åtgärder har man större

möjligheter att ta hänsyn till kvinnans behov. En av poängerna med alternativa konfliktlösningsmetoder är att det inte blir en vinnare och en förlorare, utan man kan komma till en tillfredsställande lösning för båda parter. Syftet med alternativa konfliktlösningsmetoder är också att utjämna skillnaderna mellan olika starka parter. Olika grupper och organisationer utanför rättssystemet arbetar för att öka tillgången till rättvisa och rättssystemet. Alternativa konfliktlösningsmetoder har en potential för att i framtiden kunna leda till att man både inom och utom rättssystemet kan komma till lösningar som bättre passar kvinnor. Det är viktigt att försöka hitta nya lösningar och inte hela tiden försöka finna åtgärder som bara innebär att man försöker få in kvinnan i ett redan befintligt system, och därmed befästa hennes position som den svaga parten.

15.11 Ideella organisationer

Staten har allt svårare att ta ansvar för medborgarna. Har man inte ekonomiska resurser och/eller kunskap om vilka rättigheter man har kan det vara lättare att vända sig till någon ideell organisation. Kvinnor måste i många fall förlita sig till ideella organisationer för att få tillgång till rättssystemet. Ideella organisationer får träda in när inte samhället räcker till. Politikerna kan avvakta med olika åtgärder när de ser att ideella organisationer gör deras jobb. Hindren sopas på så vis under mattan.

Kvinnojourerna bidrar i stor utsträckning till att kvinnor får den hjälp de behöver när de är offer för våld och sexuella övergrepp. Först och främst skyddar kvinnojourerna kvinnor och barn från de män som förgriper sig på dem, de underlättar också för kvinnan att komma i kontakt med olika myndigheter om hon så önskar och hjälper kvinnan med information om var och hur hon kan använda sig av rättssystemet. Kvinnojourerna gör mycket av det som samhället borde stå för, och som rättssystemet borde vara lyhört för, man kan säga att de åtgärdar en hel del av de hinder som finns för att kvinnor skall ha den tillgång till rättssystemet de behöver.

Våld och sexuella övergrepp mot kvinnor beror på strukturella maktskillnaderna mellan könen. Så länge politikerna inte verkar vilja komma till rätta med den strukturella maktskillnaden mellan könen, utan i stället gör den till ett individuellt problem för den enskilda kvinnan, kommer kvinnojourerna att spela en betydande roll för att hjälpa, stödja och skydda kvinnor från män.

16 Slutsats

Det finns en mängd olika hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet, både vad gäller lagstiftning och attityder gentemot kvinnan. Dessa hinder finns på grund av att kvinnan hittills inte haft tillräckligt stort inflytande på rättssystemet. Det finns ingen medveten tanke bakom detta utan det är helt enkelt en konsekvens av den rådande maktstrukturen i samhället, en maktstruktur som inte ger mycket utrymme åt kvinnans perspektiv. De flesta befintliga åtgärder för att underlätta tillgången till rättssystemet bygger på mäns erfarenheter, mannen är normen i rättssystemet. När det gäller olika befintliga åtgärder för att komma till rätta med dessa hinder utesluter de eller hjälper de inte i samma utsträckning kvinnan. De åtgärder som i första hand har tillkommit för att komma till rätta med de hinder som kvinnan har för att få tillgång till rättssystemet, bygger på att kvinnan är en anomali. Detta medför att dessa åtgärder

befäster kvinnans position som den svagare parten. På så sätt kan vissa åtgärder i sig innebära ett hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet.

Hindren som idag finns måste identifieras och befintliga åtgärder för att underlätta tillgången till rättssystemet ses över. Nya åtgärder kan inte utgå endast från ett manligt perspektiv. När det gäller åtgärder speciellt för kvinnor måste de utformas så att de inte befäster kvinnan som den svaga parten. Olika alternativa åtgärder som grupptalan och medling, kan underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet. Rättssystemet måste nå ut till de som bäst behöver det, jurister borde i större utsträckning vända sig till människor och inte i första hand till marknaden eller områden med makt och ekonomiska resurser. Kunskap om vilka rättigheter som finns och hur tillgång till rättssystemet kan fås måste spridas.

Det har skett positiva förändringar som underlättar kvinnans tillgång till rättssystemet. Bl a införandet av målsägarbiträde och de tendenser man ser till användandet av alternativa åtgärder visar att tillgången till rättssystemet utvecklas i rätt riktning

Så länge inget görs för att förändra de strukturella maktskillnaderna i samhället kommer många av de åtgärder som införs för att komma till rätta med de hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet endast befästa de strukturella maktskillnaderna i samhället. Rättssystemet speglar maktstrukturen i samhället, men rättssystemet kan inte vänta på politiska förändringar utan behöver även ta sitt ansvar för att förändra åsikter och attityder. Man måste öka kompetensen inom rättssystemet för förståelsen av kvinnor och andra grupper.

Jag anser att juristutbildningen måste ge studenterna ett genusperspektiv på all juridik, för att attityder och bemötande skall förbättras gentemot kvinnor. Utbildningen borde också fokusera på människor i större utsträckning. Inom juristutbildningen finns det ansatser till att försöka integrera ett kvinnligt perspektiv. Det finns olika kurser som till viss del innehåller ett kvinnoperspektiv, och det finns möjligheter att fördjupa sig i feministisk jurisprudence. Detta ger möjligheter att på ett individuellt plan öka kunskapen om kvinnors villkor, men på ett strukturellt plan måste utbildningen integrera ett kvinnoperspektiv för att jurister i framtiden skall kunna bemöta kvinnor på ett acceptabelt sätt.

17 Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att se vilka hinder som finns för kvinnans tillgång till rättssystemet, och vilka åtgärder som finns för att komma till rätta med dessa hinder. Jag har också tittat på hur kvinnan bemöts när hon kommer i kontakt med rättssystemet. Uppsatsen baseras på litteraturstudier och lagstiftning.

För att ge en bakgrund till ämnet tog jag upp bl a feministisk jurisprudence, makt och kunskap, för att se vilken betydelse dessa områden har för kvinnans tillgång till rättssystemet. I kapitlen om kvinnan som förövare och offer visar jag hur kvinnan bemöts av rättssystemet och vilka attityder kvinnan stöter på i kontakten med rättssystemet. Sedan går jag in på lagstiftning som på olika sätt reglerar människors kontakt med rättssystemet, för att se vilka hinder som kvinnan står inför när hon kommer i kontakt med rättssystemet och vilka åtgärder som finns för att komma till rätta med hindren. Detta följs av ett kapitel om jämställdhetslagen som visar att den typen av skyddslagstiftning inte kan lösa strukturella maktskillnader mellan könen,

utan snarare befäster kvinnans roll som den svaga parten. Olika alternativ konfliktlösningar tar jag upp för att visa att det behövs radikala förändringar för att kvinnan skall få sina behov tillgodosedda av rättssystemet. Ideella organisationers roll i arbetet med att ge kvinnor bättre förutsättningar i kontakten med rättssystemet tar jag också upp.

I analysen kommer jag bl a fram till att hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet finns beroende på att rättssystemet är utformat av och för män, kvinnans perspektiv saknas nästan helt. När det gäller hinder i form av attityder och bemötande härrör de från att kvinnan ses som en anomali i rättssystemet och på att kunskap om kvinnans behov och villkor saknas. Vidare kommer jag fram till att många av de åtgärder som finns för att underlätta kvinnans tillgång till rättssystemet inte heller utgår från ett kvinnligt perspektiv. Och när en åtgärd särskilt tillkommit för att komma till rätta med hinder för kvinnans tillgång till rättssystemet utformas de ofta så att kvinnans ställning som den svaga parten och en anomali i rättssystemet befästs. Särskilt genom att man genomgående gör strukturella maktskillnader mellan könen till ett individuellt problem för kvinnan. Min slutsats är att de strukturella maktskillnaderna i samhället måste förändras. För rättssystemets del innebär det att juristutbildningen måste innehålla ett genusperspektiv, då det är där framtida jurister formas. När det gäller åtgärder måste de utformas utifrån ett kvinnoperspektiv. Olika alternativa konfliktlösningar och åtgärder behövs också för att hitta nya lösningar inom och utanför rättssystemet. Att hitta och identifiera hinder är också en viktig fråga för framtiden.

18 Diskussion

Vi lever i ett allt mer processinriktat samhälle där marknaden och rättssystemet allt mer går hand i hand, vilket leder till att kvinnans röst har svårare att bli hörd. Samhället som blir allt mer profitdrivet har inget utrymme för ”omsorg om andra”. Juristutbildningen och rättssystemet som inte heller har något större utrymme för ”omsorg om andra” stärker sin position i detta marknadsanpassade samhälle. Jurister lär sig inget om beteendevetenskap och sociala förhållanden, utan tvärtom lär de sig bortse från sådant som i andra sammanhang är viktigt. I andra discipliner är det just dessa förhållanden som är det viktiga.

Rättssystemet återspeglar politikernas vilja och avsikter. Det ligger ingen konspirationsteori bakom mannens uppenbara fördelar i sin kontakt med rättssystemet utan är en följd av att rättssystemet återspeglar de strukturella maktskillnaderna i samhället. Detta är ingen ursäkt för att rättssystemet inte tar sitt ansvar. Bl a måste rättssystemet höja kunskapen om kvinnors villkor för att bemötande och attityder skall förändras till det bättre.

Lagstiftning ser ofta bra ut vid tillkomsten – man ser inte att kvinnan kommer till korta. Det är inte förrän lagstiftningen tillämpas som effekterna för kvinnan blir tydliga. De flesta åtgärder är inriktade på kortsiktiga individuella lösningar och är inte avsedda för långsiktiga och/eller strukturella förändringar. Mycket av den lagstiftning som har tillkommit för att underlätta kontakten mellan rättssystemet och enskilda, eller som tillkommit för att komma till rätta med hinder för tillgången till rättssystemet, har inte i första hand tillkommit för att underlätta för den enskilda människan, utan har tillkommit för att underlätta rättssystemets arbete och för att politikerna skall slippa ta itu med strukturella problem. Ett bra exempel på detta är sådan skyddslagstiftning som jämställdhetslagen, som bevarar och skyddar mannens starkare

position på arbetsmarknaden, samtidigt som den får kvinnor att tro att de har en chans att förändra sina villkor på arbetsmarknaden.

Rättssystemet bidrar i stor utsträckning till att befästa de strukturella maktskillnaderna mellan könen. Då rättssystemet identifierar sig med makten, med mannen, och det objektiva, tar det avstånd från kvinnan och hennes villkor. Kvinnan framställs som en part med ett individuellt problem, hon får med andra ord betala för de strukturella maktskillnaderna mellan könen.

Oavsett hur samhället utvecklas måste rättssystemet ta sitt ansvar. När man ser på attityder, bemötande, lagar och utbildning i sin helhet får man fram ett mönster som visar att kvinnan kommer till korta när hon kommer i kontakt med rättssystemet. Det är nödvändigt att försöka se helheten, för om man endast ser till enskilda åtgärder och företeelser är det svårt att upptäcka brister i rättssystemet. Det är upprörande att se, när man studerar denna helhet, att det genomgående i varje sammanhang är kvinnan som stöter på hinder. Hon får inte det bemötande och inte den hjälp som hon har behov av och rätt till. I det enskilda fallet drabbas många män av brister i rättssystemet, men inte på samma övergripande sätt som kvinnan som strukturellt alltid behandlas sämre.

Kvinnan blir ofta utpekad som svag, som offer och som misslyckad. Bl a den syn som många människor har gentemot kvinnor som blir misshandlade av sina män bekräftas av rättssystemet som befäster en "skyll dig själv" attityd. Många grupper i samhället, inklusive feminister och den feministiska jurisprudenten ser ofta kvinnan som offer och fokuserar på kvinnan som den svaga parten. Man befäster därmed denna syn på kvinnan, och accepterar de strukturella maktskillnaderna mellan könen.

Så länge kvinnor som blir misshandlade av sina män får frågan om varför de stannar kvar hos mannen, så länge behöver kampen föras för att synen på kvinnors villkor skall förändras. Inte förrän man frågar; varför slår han? kan kampen för kvinnors villkor börja förändras. Kvinnomisshandel är en fråga om makt och kontroll, detta måste förstås om man skall kunna förklara kvinnomisshandel.

Kvinnan får ofta betala på det individuella planet för de strukturella maktskillnaderna mellan könen. Detta exemplifieras när försök görs för att komma till rätta med sexuella övergrepp gentemot kvinnor. Genom ökad belysning, fler vakter och andra åtgärder försöker staten få kvinnan att känna sig trygg. Mannens beteende ifrågasätts inte. Politiker beslutar hellre om att ta bort en buske, än frågar sig varför en man gömmer sig i busken. Många problem som kvinnan utsätts för som "sexobjekt" görs till kvinnans problem, och försök görs att både skylla på och förändra hennes beteende, och mannens beteende ifrågasätts i mindre utsträckning. Så länge man inte studerar mannen och skillnaderna mellan könen kan man inte komma till rätta med genusproblemen.

Både rättssystemet och samhället i stort tar kvinnans och mannens roller för givna, och de ifrågasätter inte de strukturella maktskillnaderna mellan könen, utan befäster istället skillnaderna genom användandet av könsneutralitet och objektivitet. Kvinnan måste ta sitt ansvar och försöka göra sin röst hörd för att få sina rättigheter. Mannen kommer inte att ändra samhället för kvinnan, lika lite som heterosexuella kommer att ändra på samhället för

homosexuella, utan kvinnan måste stå för det hon är och skall inte behöva bli som mannen för att bli accepterad. Idag har allt för många kvinnor en syn på sig själva som svaga och beroende. Jämlikhet bygger på jämförelse, men jag anser att varje grupp skall ha sin egen autonomi - ingen skall värderas utifrån någon annan, utan alla skall ha samma värde. Den vita, kristna, heterosexuella medelklassmannen kan inte längre vara norm i ett samhälle där han blir allt mer sällsynt.

Hindren för kvinnans tillgång till rättssystemet kommer att bestå så länge kvinnan betraktas som en anomali i rättssystemet. Eftersom inga åtgärder för att komma till rätta med hindren utgår från strukturella maktskillnader i samhället, utan endast försöker lösa problem på en individuell nivå, befäster även åtgärderna kvinnan som anomali. Åtgärder måste för att bli effektiva utgå från ett kvinnoperspektiv och syfta till att förändra ojämlikheter på det strukturella planet. Kvinnan kan inte försätta att straffas på det individuella planet för att hon inte är och beter sig som en man.

19 Källförteckning

19.1 Statens Offentliga Utredningar

SOU 1990:44 Demokrati och makt i Sverige, Maktutredningens huvudrapport

SOU 1994:151 Grupprättegång, del A och B

SOU 1995:60 Kvinnofrid, Huvudbetänkande av Kvinnovaldscommissionen, del A

SOU 1995:81 Ny Rättshjälpslag och andra bestämmelser om rättsligt bistånd, betänkande av 1993 års rättshjälpsutredning

19.2 Departementsserien

Ds 1996:26 Genusperspektiv i forskningen, Utbildningsdepartementet

19.3 Propositioner

Prop. 1996/97:9 Rättshjälpslagen

19.4 Litteratur

Fattah Ezzat A, (red), *From Crime Policy to Victim Policy, Reorienting the Justice System*, MacMillan Press, London, 1986, citeras *From Crime Policy to Victim Policy*

French Marilyn, *Bortom Makten, om kvinnor, män och moral*, Legenda, Bungay, Great Britan, 1985, citeras *Bortom Makten*

Greer Germaine, *The Whole Woman*, Doubleday, London, Great Britan, 1999

Gordon Colin, (editor) *Michel Foucault, Power/Knowledge, Selected interviews and other writings 1972 - 1977 by Michel Foucault*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempsted, 1980, citeras *Power/Knowledge*

Habermas, Jurgen, *Knowledge and Human Interests*, Beacon Press, Boston, 1972

Heidensohn Frances, *Women and Crime*, andra upplagan, MacMillan Press, London, 1996

Höjgård Cecilie och Snare Annika, (red), *Kvinnens skyld, En nordisk antologi i kriminologi*, Pax Forlag A.S, Oslo, 1993, citeras *Kvinnens skyld*

Kelly David & Slapper Gary, *Sourcebook on English Legal System*, Cavendish Publishing Limited, London, 1996, citeras *English Legal System*

Lindgren Sven-Åke, *Om brott och straff, Från sociologins klassiker till modern kriminologi*, Studentlitteratur, Lund, 1998, citeras *Om brott och straff*

Mathiesen Thomas, *Rätten i samhället*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1991

Nordborg Gudrun (red), *Makt och kön, Tretton bidrag till feministisk kunskap*, Symposium, Stockholm/Stehag, 1997, citeras *Makt och kön*

Nordborg Gudrun (red), *Tretton kvinnoperspektiv på rätten*, Iustus förlag, Uppsala, 1995, citeras *Tretton kvinnoperspektiv*

Smart Carol, *Feminism and the Power of Law*, Routledge, London, 1989

Smart Carol, *Law, Crime and Sexuality, Essays in Feminism*, Sage, London, 1995, citeras *Law Crime and Sexuality*

Svensson Eva-Maria, *Genus och rätt, en problematisering av föreställningen om rätten*, Iustus förlag, Uppsala 1997, citeras *Genus och rätt*

Widerberg Karin, *Kunskapens kön, minnen, reflektioner och teori*, Norstedts, Stockholm, 1995, citeras *Kunskapens kön*

Widerberg Karin, *Kvinnor, Klasser och Lagar 1750 - 1980*, Publica, Liber Förlag, Stockholm, 1980, citeras *Kvinnor, Klasser och lagar*

19.5 Tidskrifter

Kom Ut, nr 2 1999, årgång 20

Feministiskt Perspektiv, Tema - Juridik, nr 2-98

19.6 Hemsidor

Brottsofferjouren: http://www.10.skandia.se/ideer/brottsoffer_jouren.htm

Kvinnojouren: http://www.roks.se/om_roks.htm

Grupptalan: Grupptalan i Sverige? En kritisk granskning av betänkandet om grupprättegång
SOU 1994:151, Anna Önnerby

<http://jur1197.jur.lu.se/cgi-bin/bookmgr/bookmgr.cmd/BOOKS/97hjpr02/CCONTENTS>

19.7 Statistik

Invandrarens och invandrares barns brottslighet, En statistisk analys, Ahlberg Jan,

Brottsförebyggande rådet, Brå rapport 1996:2, Fritzes, Stockholm, 1996

Kriminalstatistik 1995, Ulriksson Bo(red), Brottsförebyggande rådet, Brå rapport 1997:5,
Fritzes, Stockholm, 1997

Utbildningsstatistisk årsbok 1998, SCB, Halmstad, 1998

19.8 Broschyrer

Domstolsverkets informationsblad: Tvistemål

Domstolsverkets informationsblad: Juridisk hjälp

Domstolsverkets och Socialstyrelsens gemensamma informationsblad: Att skiljas när man har barn

Folksam Försäkringsvillkor för Hem & Villa

Konsumentrådgivningen, stadsbiblioteket i Borås

19.9 Kongresser

RFSL:s kongress i Borås 19-21 mars 1999

